

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

**Vliv rozvodu a porozvodové péče na
dítě mladšího školního věku ve školním
prostředí**

Zuzana Voleská

Katedra pedagogiky

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Jaroslava Hanušová, Ph.D.

Studijní obor: Učitelství pro 1. stupeň ZŠ

2013

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Vliv rozvodu a porozvodové péče na dítě mladšího školního věku ve školním prostředí“ vypracovala pod vedením vedoucího diplomové práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury.

Dále prohlašuji, že tato diplomová práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Podpis

Poděkování

Děkuji vedoucí diplomové práce PhDr. Jaroslavě Hanušové, Ph.D. za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.

Zuzana Voleská

NÁZEV:

Vliv rozvodu a porozvodové péče na dítě mladšího školního věku ve školním prostředí

AUTOR:

Zuzana Voleská

KATEDRA (ÚSTAV)

Katedra pedagogiky

VEDOUcí PRÁCE:

PhDr. Jaroslava Hanušová, Ph.D.

ABSTRAKT:

Diplomová práce nese název „Vliv rozvodu a porozvodové péče na dítě mladšího školního věku ve školním prostředí“. Práce je rozdělena na dvě části – část teoretickou a část praktickou.

Teoretická část obecně představuje téma diplomové práce a je psána za použití vhodných literárních pramenů. Zabývá se základními pojmy tématu: rodina, dítě a rozvod.

V praktické části je proveden kvalitativní výzkum za účelem zjištění reakcí dětí na rozvod rodičů a změn, ke kterým může dojít v oblasti chování a emočního prožívání a oblasti školní práce a prospěchu. Je pracováno s metodou rozhovoru formou dotazníku a získané informace jsou analyzovány a následně interpretovány. Cílem výzkumu je zjistit, jaké reakce na rozvod mohou u dětí mladšího školního věku registrovat pedagogové ve školním prostředí a zformulovat doporučení učitelům prvního stupně základní školy jak přistupovat k dítěti, které prožívá rozvod svých rodičů. Závěr práce je věnován vyhodnocení určených cílů a jejich ověření.

KLÍČOVÁ SLOVA:

dítě mladšího školního věku, rodina, rozvod, pedagog na prvním stupni základní školy

TITLE:

Influence of divorce and post-divorce care on a young school age child in the school place

AUTHOR:

Zuzana Voleská

DEPARTMENT:

Pedagogy department

SUPERVISOR:

PhDr. Jaroslava Hanušová, Ph.D.

ABSTRACT:

The thesis is titled „Influence of divorce and post-divorce care on a young school age child in the school place“. The work is divided into two parts - a theoretical one and a practical one.

The theoretical part introduces a general topic of the thesis and it is written by using an appropriate literature. It deals with the basic concepts of this topic: family, child and divorce.

The practical part contains a qualitative research in order to investigate the reaction of children to the parental divorce and the changes that may occur in the area of the behaviour and the emotional experience, and in the area of the school work and the school results. It works with a method of interview by using a questionnaire, and obtained information is analysed and then is interpreted. The aim of the research is to investigate what responses of young school age children to the divorce the teachers could notice in the school environment, and to formulate recommendations for primary school teachers how to behave towards a child who is experiencing the divorce of his parents. The conclusion of the thesis is devoted to the evaluation of the intended objectives and their validation.

KEYWORDS:

Young school age child, family, divorce, primary school teacher

Obsah

Úvod	- 5 -
Teoretická část	- 7 -
1 Rodina	- 7 -
1.1 Definice rodiny	- 7 -
1.1.1 Právní hledisko	- 8 -
1.1.2 Psychologické hledisko	- 8 -
1.1.3 Pedagogické hledisko	- 8 -
1.1.4 Definice rodiny ze sociologického hlediska	- 9 -
1.2 Rodina jako instituce	- 9 -
1.2.1 Formy současných rodin	- 11 -
1.2.1.1 Typy rodin z hlediska psychologického a sociologického ..	- 11 -
1.2.1.2 Typy rodin z hlediska kompozice	- 11 -
1.3 Funkce rodiny	- 13 -
1.3.1 Biologicko-reprodukční funkce	- 14 -
1.3.2 Ekonomicko-zabezpečovací funkce.....	- 14 -
1.3.3 Emocionální funkce	- 15 -
1.3.4 Socializačně výchovná funkce.....	- 15 -
1.3.5 Kulturní a hodnotová funkce	- 15 -
1.4 Význam členů rodiny	- 15 -
1.4.1 Význam matky v rodině	- 16 -
1.4.2 Význam otce v rodině	- 17 -
1.4.3 Význam dítěte v rodině	- 17 -
2 Dítě	- 19 -
2.1 Definice dítěte	- 19 -
2.1.1 Psychologické pojetí	- 19 -
2.1.2 Právní pojetí.....	- 20 -
2.1.3 Pedagogické pojetí	- 20 -
2.2 Dítě školního věku	- 20 -
2.2.1 Dítě mladšího školního věku	- 21 -
2.2.1.1 Význam rodiny v životě dítěte mladšího školního věku	- 22 -
2.2.1.2 Role žáka mladšího školního věku.....	- 22 -
2.2.1.3 Psychosociální handicap jako příčina školních neúspěchů u dětí mladšího školního věku	- 23 -
3 Rozvod	- 25 -
3.1 Rozvod manželství podle zákona o rodině.....	- 27 -
3.1.1 Smluvený rozvod (tzv. rozvod ve shodě).....	- 27 -
3.1.2 Rozvod ve sporu (tzv. sporný rozvod)	- 28 -
3.1.3 Rozvod ztížený (tzv. rozvod s tvrdostí klauzulí)	- 28 -

3.2	Rozvod manželství s nezletilými dětmi	- 29 -
3.3	Opatrovnické řízení - porozvodová péče o děti.....	- 30 -
3.3.1	Svěření do výchovy jednoho rodiče	- 30 -
3.3.1.1	Vliv pohlaví rezidenčního rodiče na dítě.....	- 31 -
3.3.1.2	Programování proti druhému rodiči	- 32 -
3.3.2	Společná výchova	- 32 -
3.3.3	Střídavá výchova.....	- 33 -
3.4	Psychorozvod	- 33 -
3.5	Reakce dítěte na rozvod, adaptační potíže	- 34 -
3.5.1	Psychické důsledky rozvodu pro dítě po rozvodu	- 35 -
3.5.2	Důsledky rozvodu pro dítě ve školním prostředí.....	- 37 -
3.6	Specifické reakce dětí mladšího školního věku na rozvod rodičů... -	38 -
4	Praktická část	- 40 -
4.1	Současný stav	- 40 -
4.2	Formulace výzkumných otázek a cílů výzkumu	- 41 -
4.3	Metoda výzkumu	- 41 -
4.3.1	Výzkumný soubor	- 42 -
4.3.2	Výzkumný nástroj.....	- 43 -
4.3.3	Realizace výzkumu	- 43 -
4.4	Sumarizace jednotlivých respondentů	- 45 -
4.5	Výsledky a diskuze	- 55 -
4.6	Závěr a doporučení praktické části	- 74 -
	Závěr	- 77 -
	Použitá literatura.....	- 78 -
	Použitý elektronický zdroj	- 81 -
	Seznam tabulek a grafů	- 82 -
	Seznam příloh	- 83 -

Úvod

Diplomová práce je nazvaná „Vliv rozvodu a porozvodové péče na dítě mladšího školního věku ve školním prostředí“. Je rozdělena na dvě části – část teoretickou a část praktickou.

Teoretická část diplomové práce se věnuje třem hlavním tématům.

Prvním z nich je téma rodiny popisující její různé definice, vývoj, současné formy, funkce, jež jsou pro řádné fungování rodiny nezbytné. Popsány jsou role jednotlivých členů rodiny a jejich vliv na dítě.

Další kapitola je věnována dítěti samotnému. Nabízí definice pojmu „dítě“ z právního, psychologického a pedagogického hlediska, a pokračuje rozdělením školního dětství. Později se zaměřuje jen na dítě mladšího školního věku, kterého se týká ústřední část diplomové práce. Popisuje role jednotlivých členů rodiny v životě dítěte, jeho roli žáka a závěrem se zabývá psychosociálním handicapem, který může být příčinou jeho školní neúspěšnosti.

Třetí kapitola se věnuje pojmu „rozvod“. Charakterizuje pojem rozvodu a jeho definicí dle zákona o rodině. Zabývá se konkrétními možnostmi rozvodu s nezletilými dětmi a seznamuje s typy porozvodové péče, do kterých jsou děti svěřovány. Popisuje reakce dítěte, které se mohou v období rozvodu či po rozvodu projevit, adaptační potíže a psychické důsledky rozvodu. Neopomíná specifické reakce dítěte mladšího školního věku na rozvod rodičů.

Praktickou část tvoří kvalitativní výzkum, v němž je použita metoda rozhovoru formou dotazníkového archu. Rozhovor je veden s osmi učitelkami na prvním stupni základní školy, které splňují předem stanovená kritéria. Tyto respondentky pak podávají informace o osmi svých žácích, kteří zažili rozvod svých rodičů. Tyto poznatky jsou podkladem pro odpověď na cílové otázky.

Cílem praktické části je zjistit, jaké reakce na rozvod u dětí mladšího školního věku mohou pedagogové ve školním prostředí registrovat, jaký mají učitelé přístup k problematice rodinných vztahů či rozvodu, a zformulovat doporučení učitelům prvního stupně základní školy jak k dítěti prožívajícímu rozvod svých rodičů přistupovat.

Téma rozvodu a jeho vlivu na děti je aktuální a proto zřetele hodné pro odborníky nejen z řad právníků, sociálních pracovníků, psychologů, ale i pedagogů.

Míra rozvodovosti v České republice je v rámci Evropy vysoká a stále více přibývá dětí, které vyrůstají jen s jedním rodičem, s nevlastními členy rodiny, střídají prostředí u rodičů.

Spousta dětí má s rozvodem nebo rozchodem svých rodičů osobní zkušenost. Zažívají rozvod v různém věku, nezřídka ještě v předškolním věku či v době docházky na první stupeň základní školy. V posledních letech se rozvod stává běžným pojmem pro dospělé i pro děti a hovoří se o něm i ve škole.

Snad každý učitel má ve své aktuální třídě alespoň jednoho žáka, jehož rodiče se rozvedli, nebo se právě rozvádějí či rozcházejí. Rozchod nesezdaných rodičů je pro dítě stejným zásahem jako rozvod sezdaného páru. Veškeré rodinné problémy dítě vnímá a reaguje na ně a mohou být zdrojem neuspokojivého prospívání dítěte ve škole.

Přirozeným uměním pedagoga je všimnout si takových problémů a maximálně žákovi pomoci a vytvořit mu klidné zázemí ve školním prostředí, tolik potřebné pro jeho další příznivý vývoj.

Teoretická část

1 Rodina

Zamýšlíme - li se nad pojmem rodina, je potřeba si uvědomit, že toto téma stojí v popředí zájmu mnoha vědních disciplín i mnoha oblastí praxe. Rodina je citlivým odrazem společnosti jako celku, je zrcadlem širších sociálních vztahů. Jde o téma značně komplexní a složité, které lze chápat z mnoha různých úhlů a hledisek. (Šulová, 2005)

1.1 Definice rodiny

Rodina reprezentuje základní, nejmenší a nejdůležitější společenskou skupinu. Když se dítě narodí, rodí se přirozeně do rodiny. Tu tvoří určití členové, jimiž může být matka, otec a děti, nebo samotný rodič s dětmi. Coby instituce, existuje rodina od počátku našich dějin, a představuje společenství, které je prostředkem k předávání základních duchovních a materiálních hodnot. V minulosti rodina zahrnovala i pracovní sektor, v němž se dítě přiučilo pracovním a řemeslným dovednostem, a který se nyní přesunul do sféry státní. Dnes už rodiny díky státu nemusí zastávat ani pečovatelskou roli ohledně nemocných a starých lidí. (Poethe, 1999)

Funkce a význam rodiny se během staletí měnil. Její prioritou však nadále zůstává péče o děti a jejich ochrana a jejím úkolem je napomáhat dětem v jejich duševním a fyzickém vývoji. Je prokázáno, že děti, kterým se dostává rodičovské lásky, netrpí psychickými problémy, emočně nestrádají v takové míře jako děti, jimž dopřána není. (Poethe, 1999)

Pro pojem rodina se v současnosti nehledá definice snadno. Existuje řada charakteristik, které tento výraz vymezují z různých hledisek. Český právní řád přímo rodinu nedefinuje. V obecném pojetí rodinného práva návrh nového občanského zákoníku hovoří o tom, že manželství je trvalý svazek muže a ženy, který vznikl způsobem, který stanoví tento zákon. Hlavním záměrem manželství je

pak vybudování rodiny, správná výchova potomků a reciproční podpora a pomoc. (Komenda, 2012)

1.1.1 Právní hledisko

Rodina je tradičním prostředím pro tvoření a reprodukci sociálních vztahů. Je nezastupitelnou, i když proměnlivou institucí, která je zprostředkujícím článkem mezi společenskými zájmy a zájmy jednotlivců. Ve společnosti plní významné funkce. Veškeré historické pokusy nahradit rodinu něčím jiným dosud neuspěly. Mnoho jejích funkcí postupně přešlo na jiné společenské instituce a to způsobilo, že stále výraznější je skutečnost, že rodina je také sociální skupinou, která formuje osobnost a sociální charakter člověka, a současně skupinou, jejíž úlohou je ochrana člověka před tlakem společnosti. (Hrušáková, 1998)

Obecně se dá rodina definovat jako malá skupina osob, které vzájemně spojují manželské nebo příbuzenské vztahy a sdílejí společný způsob života. Běžnou součástí rodinných vztahů je v každém typu společnosti péče o děti a přestárlé příbuzné. (Hrušáková, 1998)

1.1.2 Psychologické hledisko

Psychologie definuje rodinu jako společenskou skupinu, která je spojená manželstvím nebo pokrevními vztahy a odpovědností a vzájemnou pomocí. Nukleární rodina sestává z otce, matky a dítěte, rodina širší zahrnuje rozsáhlejší příbuzenstvo - prarodiče, strýce a tety, bratrance a sestřenice. Je to velmi početná skupina svázaná pokrevními pouty, rodinnými tradicemi, postoji, rysy a jazykem. (Hartl, 2010)

1.1.3 Pedagogické hledisko

Dle Průchova pedagogického pojetí je rodina nejstarší společenská instituce, která plní socializační, ekonomické, sexuálně-regulační, reprodukční a další funkce. Vytváří určité emoční prostředí, utváří mezilidské vztahy, hodnoty a postoje. Nejobvyklejším modelem rodiny je tzv. nukleární rodina - rodina tvořena nejbližšími příbuznými (oběma rodiči a jejich dětmi). Historicky flexibilní model

rodiny se v posledních desetiletích významně proměňuje. Zvyšuje se proměnlivost rodinných typů, které představuje nejen rodina vlastní a úplná, ale také rodina neúplná, nevlastní a náhradní. Současné pojetí chápe rodinu jako sociální skupinu nebo společenství, které žije ve vlastním prostoru - domově, uspokojuje potřeby a poskytuje péči a základní jistoty dětem. Spolu se školou rodina plní významné výchovné funkce, které je možno chápat jako komplementární. (Průcha, 2008)

1.1.4 Definice rodiny ze sociologického hlediska

V sociologii je rodina chápána jako skupina osob, jež je spojena manželstvím, pokrevním příbuzenstvím nebo adopcí, která tvoří jednu domácnost, a jejíž členové jsou ve vzájemné interakci. Nejčastěji rodinu tvoří manželé, rodiče, děti a sourozenci. Někdy se nerozlišuje rodina a manželství páru, ale základem rodiny je soužití rodičů s jejich potomky. Základní podobou rodiny je rovněž i zde nukleární rodina, která sestává z ne pokrevně spojených rodičů a jejich dětí. Toto uspořádání je jedním z nejstarších typů rodin. Rodina rozšířená pak zahrnuje ještě další členy jako prarodiče. I ze sociologického pojetí rodina plní vůči svým členům řadu důležitých funkcí. Mezi ně se řadí funkce hodnotové, sociální, politické a nejvýznamnější ze všech, funkce emocionální. (Jandourek, 2012)

1.2 Rodina jako instituce

Podle klasicistní představy se společnost skládá z rodin. Toto pojetí z konce sedmnáctého století dlouhou dobu převládalo. Dnes už všichni výrazem „rodina“ označují především manželský pár s dětmi. Původní význam pojmu rodina se lišil od současného. Existovala dvě různá pojetí. První pochází z římského práva a Bible. Rodinou bylo myšleno velké společenství lidí, kteří spolu bydleli a hospodařili pod jednou střechou, a všichni členové podléhali jedné autoritě. Do tohoto společenství se počítali jak pokrevní příbuzní, tak i otroci, služební, tovaryši, učni a děvečky. Druhé pojetí téže doby existovalo ve vládnoucích třídách, přičemž rodinou byl chápán rod, velká skupina lidí pokrevně spojených. (Možný, 1990)

Od těchto modelů se liší současná rodina, jejíž kořeny nalézáme v období průmyslové revoluce. Zjevná je rovnost pohlaví, ženy se podílejí na finančním chodu domácnosti a v péči o děti začínají pomáhat otcové. Struktura rodiny se mění

i v tom, že se běžně vyskytují páry, které spolu žijí a vychovávají děti, aniž by uzavřely manželství. (Jandourek, 2012)

V posledním desetiletí pak rodina prošla řadou zásadních změn. Rodí se méně dětí, posouvá se věk matek prvorodiček, přičemž průměr je kolem třiceti let a řada párů se rozhoduje mít jen jedno dítě. Změnil se postoj rodičů k dítěti, ti se soustředí na jeho prosperitu a dokonalost. Změnila se i pojetí rodičovských rolí. Není neobvyklé, že ženy preferují profesní dráhu před založením rodiny, a v řadě případů se stává, že muž přebírá mateřskou roli. Otec zůstává v domácnosti a živitelkou rodiny se stává žena. Dále se vytrácí pečující role prarodičů. Vícegenerační rodiny už nejsou tak běžné, prarodiče žijí svůj vlastní život a na výchově vnoučat se nepodílejí v takové míře, jako dřív. (Masáková, 2011)

Stabilní rodinné prostředí, podstatný faktor, který naplňuje citové potřeby dětí, se začíná vytrácet. V řadě případů je důvěrnost a intimita původní nukleární rodiny nahrazována spíše povrchním vztahem, je kompenzována materiálem. To pro děti může do budoucna znamenat malou schopnost jak přijímání, tak vytváření bezpečných důvěrných intimních vztahů s blízkými lidmi, menší schopnost rozlišit kvality pevného emočního vztahu a vztahu povrchního, založeného pouze na náhodném kontaktu. (Masáková, 2011)

Tento vývoj se týká především populace, která žije ve větších městech. Naopak u rodin, jež bydlí v menších městech či na vesnicích, převažuje stále tradiční koncepce rodiny a v ní rozdělené role. (Masáková, 2011)

Špaňhelová uvádí několik znaků dnešní rodiny, která prošla řadou změn:

- Rodiče s dětmi netráví dostatek času vzhledem k dlouhé době strávené v zaměstnání.
- Přibývá žen, které preferují kariéru před rodinou.
- Mezi mužskou a ženskou rolí v rodině se stírají rozdíly.
- Činnosti, které dřív byly v kompetenci rodiny, se posunují do společenských sfér.
- Vzhledem k tomu, že rodiny nežijí společně s prarodiči, se oslabují vícegenerační vztahy.
- Obyvatelé migrují z venkova do satelitních městeček nebo do měst.

- Příčinou rychlého technického rozvoje se narušují mezilidské vztahy a komunikační schopnosti. (Špaňhelová, 2010)

1.2.1 Formy současných rodin

V dnešní moderní společnosti je přirozenou formou rodiny párová monogamická rodina, která zahrnuje muže, ženu a jejich děti. (Možný, 1990)

1.2.1.1 Typy rodin z hlediska psychologického a sociologického

Rozlišujeme rodinu nukleární a širší:

Nukleární rodina

Tento pojem byl zaveden v 50. letech a je chápán jako označení standardního způsobu rodinného života vyspělých průmyslových civilizací, jako "normální" způsob rodinného života, k němuž celý předchozí vývoj přirozeně směřoval. (Možný, 1999)

Ze sociologického pohledu je nukleární rodina individualistickou a především městskou rodinou, která vznikla jako důsledek upadajícího vlivu tradičního systému - příbuzenství. Tvořena je matkou, otcem a jejich společnými dětmi. Používá se též pojem rodina atomární, manželská nebo rodina párová. (Jandourek, 2012)

Širší rodina

Zahrnuje celé příbuzenstvo – prarodiče, tety, strýce, sestřenice, bratrance. Dítě se s nimi odmalička vidá, vnímá je, tráví s nimi čas a buduje si k nim pevný vztah. (Špaňhelová, 2010)

1.2.1.2 Typy rodin z hlediska kompozice

Rodina úplná včetně úředního stvrzení

Rodinu úplnou tvoří sezdaný pár a jejich společné děti. Rodina má dispozice k uspokojování potřeb dětí, vytváření bezpečného citového vztahu a umožňuje dítěti

identifikační proces. Dítě má možnost sledovat mužskou a ženskou roli v přirozeném rodinném prostředí, je přítomno případným neshodám a vnímá jejich řešení. (Masáková, 2011)

Rodina neúplná

Rodina neúplná je tvořena jedním z rodičů a jeho nezletilým dítětem, dětmi.

Možné jsou tři typy:

- žena se neprovdá a vychovává dítě sama,
- osamělá osoba přijme dítě do pěstounské péče,
- úplná rodina zanikne. Buď přirozenou cestou – úmrtím jednoho z rodičů nebo nepřirozenou cestou, rozvodem nebo rozchodem rodičů.

Nejčastěji se tato rodina skládá z ženy a jejích dětí. To může přispět ke vzniku spousty problémů. Dětem není umožněno vidět obraz muže a ženy ve vzájemné kooperaci a vyrůstají tak bez pravdivého modelu. (Masáková, 2011)

Život v neúplné rodině je pro nespočet dětí běžnou variantou soužití. Ve výsledcích Sčítání lidu, bytů a domů z roku 2001 se uvádí, že každá čtvrtá rodina je neúplná a 85% jich tvoří žena a její děti. Existuje 576 420 neúplných rodin, z toho 343 000 jich je s nezletilými dětmi. Celkem žije v neúplných rodinách skoro 1, 5 milionu lidí, z toho 488 000 nezaopatřených dětí.

(<http://www.mpsv.cz/files/clanky/4355/analyza.pdf>)

Z posledního Sčítání lidu, bytů a domů z roku 2011 prozatím nejsou vypracovány veškeré průřezové statistiky a odborné články, proto jsou zde uvedena starší data, ze Sčítání lidu, bytů a domů z roku 2001.

Rodina partnerská

Tato forma rodinného soužití je častá v posledním desetiletí. Do určité míry splňuje podmínky rodiny úplné, ale partnerství rodičů dětí není stvrzeno úředně. Důvody k „životě na hromádce“ jsou různé. Partnerům může takové soužití dodávat pocit větší svobody a menších závazků. Ve svém důsledku to však může vést k rozvolnění pevných vzájemných vztahů mezi rodiči i k jejich dětem. (Masáková, 2011)

Rodina doplněná

Tak jak v dnešní době přibývá rodin neúplných, vyskytují se ve větší míře i rodiny doplněné o partnera matky či otce - smíšené. To jsou rodiny, v nichž na rodičovskou pozici nastupuje místo biologického rodiče nový partner či partnerka. (Masáková, 2011)

Jedná se o společenství, ve kterém je jeden z manželů vlastním biologickým rodičem dítěte a druhý je tzv. nevlastní. (Matějček, 1994)

Smíšené rodiny tedy sestávají z částí rodin předchozích a existují tři formy:

- Žena s dětmi se provdá za bezdětného muže.
- Muž s dětmi se ožení s bezdětnou ženou.
- Muž s dětmi a žena s dětmi uzavřou sňatek.

Ve smíšené rodině má svou stálou roli i bývalý partner – rodič dětí a pokud i ten uzavře nový sňatek, pak i jeho nový manžel či manželka. (Masáková, 2011)

Rodina náhradní

Náhradní rodina se stará o děti, které nemohou z nějaké příčiny vyrůstat ve své vlastní rodině. Tato situace může vzniknout mnohými způsoby, např. když rodiče zahynou, emigrují do zahraničí, jsou nezvěstní, trpí nemocí, kvůli které se nemohou starat o dítě, anebo o dítě pečovat nechtějí nebo nejsou schopni. Tyto děti bez rodičů pak mohou jiní rodiče osvojit neboli adoptovat, v takovém případě dítě a rodiče nabývají všech práv a povinností, jako by byli sobě vlastní. Další možností je svěřením dítěte do pěstounské péče, dítěti zůstává jméno jeho biologických rodičů, kteří neztratí všechna práva a povinnosti vůči němu, avšak noví rodiče přebírají odpovědnost za výchovu dítěte a přípravu pro budoucí život. Dalšími možnostmi náhradní rodinné péče jsou pěstounské rodiny a ústavní péče (např. dětské domovy). (Matějček, 1994)

1.3 Funkce rodiny

Vůči svým členům a zároveň vůči celé společnosti plní rodina množství nenahraditelných funkcí, především v oblasti biologické obnovy obyvatelstva a ve sféře výchovné, socializační, kulturní a hodnotové. Rodina je díky tomu prostředníkem mezi jednotlivcem a širší společností. (David, 1999)

Rodiny mohou trpět poruchami těchto svých funkcí. Především v posledních letech se jeví problémem upřednostňování funkce ekonomicko-zabezpečovací nad funkcí emocionální. Citová stránka rodiny zaostává, děti jsou vedeny k materiálním hodnotám. V dnešní době už není samozřejmostí číst dětem pohádky před spaním, po příchodu ze školy se jich zeptat, jak se měly, hrát si s nimi a povídat.

(David, 1999)

1.3.1 Biologicko-reprodukční funkce

Touto funkcí se rozumí schopnost rodičů plodit děti.

Představuje primární funkci, která zabezpečuje uspokojení biologických potřeb rodiny. Biologicko-reprodukční funkce přímo souvisí s následující funkcí ekonomicko-zabezpečovací. S počtem narozených dětí se snižuje životní standard rodiny. (Křmářová, 2007)

1.3.2 Ekonomicko-zabezpečovací funkce

Rodina se stará o to, aby byly jejich děti ekonomicky zajištěné. A to podle jejich finančních možností a schopností. Tato funkce by však nikdy neměla být na vyšší úrovni než další funkce rodiny, a to emocionální. Z psychologického hlediska by ji neměla nikdy zastiňovat, bylo by to nevhodné pro další zdravý vývoj dítěte. (Špaňhelová, 2010)

V dnešní době má tato funkce velký vliv na počet narozených dětí v rodině. Čím větší je ekonomické zázemí rodiny, tím větší počet dětí by si rodina mohla dovolit. (Špaňhelová, 2010)

V České republice má dlouholetou tradici model rodiny se dvěma dětmi. V roce 2010 byly zaznamenány počty úplných rodin s jedním, se dvěma, se třemi a více nezaopatřenými dětmi a rodin bezdětných. Z celkového počtu 2 043 777 úplných rodin zaujímaly rodiny s jedním dítětem 19,8%, se dvěma dětmi 25,2% a se třemi a více dětmi 4,3%. Počet rodin bezdětných činil 50,7 %.

(http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/datove_udaje/gender_obyvatelstvo)

1.3.3 Emocionální funkce

Jedná se o emoční zabezpečení dítěte. Je důležité s ním sdílet pocity, dávat je najevo a mluvit o nich. Dítě má být zahrnováno láskou, která je nějakým způsobem vymezena. Jsou vytyčeny mantinely, jenž pro dítě představují jistotu, kterou mu rodiče přinášejí do jeho života. Tyto mantinely se samozřejmě souběžně s věkem dítěte posouvají. (Špaňhelová, 2010)

Emocionální funkce rodiny je velmi významná a nezastupitelná a pokud je rodina disfunkční, negativně ovlivňuje život uvnitř rodiny. (Černá, 2001)

1.3.4 Socializačně výchovná funkce

Rodiče mají své děti vychovávat tak, aby se cítily jistě v prostředí, ve kterém žijí, a také je připravovat na fungování a včlenění se do společností ostatních dětí a dospělých lidí. (Špaňhelová, 2010)

Zákon o rodině ukládá rodičům povinnost pečovat o tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj dítěte. Podle Úmluvy o právech dítěte pak mají rodiče zodpovědnost za výchovu dítěte a za zabezpečení životních podmínek potřebných pro jeho rozvoj. (Hrušáková, 2005)

1.3.5 Kulturní a hodnotová funkce

David uvádí kromě funkce biologicko-reprodukční dále funkci kulturní a hodnotovou, díky níž se po generace přenáší tradice, kulturní symboly, jazyk, zvyky, hodnoty, postoje či ctnosti. V rodinách se po staletí zachovávají hodnoty díky nimž rozumíme starším kulturám a z nichž můžeme čerpat dodnes. (David, 1999)

1.4 Význam členů rodiny

Naše kultura ve srovnání s historií kultur a ve srovnání s dalšími kulturami existujícími v současnosti dává velký důraz na vliv rodičovské péče na utváření povahy dítěte a na jeho duševní rovnováhu. (Matoušek, 1997)

Matoušek mluví o důležitosti a významu spojení – aliancí mezi jednotlivými členy rodiny. (Matoušek, 1997)

Prvotním rodinným společenstvím je vztah mezi matkou a jejím dítětem. Ten vzniká již v těhotenství a pokračuje po celý jejich následující společný život. (Matoušek, 1997)

Společenské role si dítě osvojuje v aliancích s dospělými členy rodiny a se sourozenci. Dobře fungující rodina je založena na spojenectví mezi mužem a ženou, které by mělo být vždy silnější než spojenectví mezi jedním rodičem a dítětem. (Matoušek, 1997)

Za nejvýznamnější rodinnou alianci se považuje spojenectví mezi dítětem a rodičem stejného pohlaví, kterou nazývá spojenectvím „rodovým“, v němž se dítě identifikuje se svou sexuální rolí. (Matoušek, 1997)

Everett uvádí pojem rodinný systém, který se skládá ze čtyř subsystémů, komunikačních skupin. Těmi jsou subsystém partnerský, sourozenecký, spojení rodič – dítě a subsystém mezigenerační. V těchto subsystémech může docházet k řadě problémů ohledně hranic mezi rodiči a dětmi a mezi rolmi rodičů. (Everett, 2000)

Bales ve svých výzkumech rozdělil základní role v nukleární rodině. Podle nich otec zajišťuje koordinaci činnosti skupiny vzhledem ke zvoleným cílům a ženy citové klima ve skupině. Nadřazený je otec v roli instrumentálního vůdce a matka v roli expresivního, podřízený pak syn a dcera vždy v roli rodiče stejného pohlaví. (Možný, 1999)

1.4.1 Význam matky v rodině

Matka přináší do vzájemného soužití mnoho pozitivních faktů. Jako první je to dar přijetí dítěte. Matka předem neví, jaké dítě bude, jaké charakterové vlastnosti u něj budou převládat, zda se bude chovat a jednat podle jejích představ. Nesplňuje-li dítě její původní představu, může nastat problém s jeho přijetím. To může být ovlivněno nastavením její osobnosti, tím, kdo je otcem dítěte, a jinými okolnostmi, za kterých dítě přišlo na svět. Je ale moc důležité, aby toto přijetí dítěte proběhlo pozitivně, i když bude dítě nakonec odlišného ražení, než by bylo matčino přání. (Špaňhelová, 2010)

Dalším prvkem je láska k dítěti. Láska matky k dítěti je charakterizována jako láska spojená s jeho přijetím. Matka určitě miluje své dítě ve všech chvílích,

nejen v pozitivních, ale i v těch, které přinášejí starosti v různých oblastech. Důkazem její lásky je starost o něj a to za všech okolností. (Špaňhelová, 2010)

Matka vnáší do svého vztahu s dítětem jistotu, chrání dítě před vnějším světem plným nástrah. Ujišťuje dítě, že se nemusí bát mluvit i o nepříjemných záležitostech. Dítě si ze vztahu s matkou odnáší model ženské role. Pokud je dítětem děvče, často se v budoucnu podle tohoto modelu chová a změní jen to chování, se kterým u matky nesouhlasilo. Pokud je dítětem chlapec, v určitém slova smyslu si podle matčina modelu vybírá svou budoucí ženu. (Špaňhelová, 2010)

1.4.2 Význam otce v rodině

Role otce v rodině je trochu jiná, než role matky. Otec s dítětem netráví tolik času, což je důsledkem jeho pracovního vytížení. Důležitý je tedy právě čas, který otec dítěti věnuje. Může být strávený jak aktivně – hraje si s dítětem, učí se s ním, vypráví mu o svém životě, odvede ho na kroužky, tak i pasivně, kdy dítě sleduje jeho chování k matce, sourozencům a dalším lidem. (Špaňhelová, 2010)

Stejně jako u matky je i u otce důležitá láska k dítěti, kterou projevuje podobně jako matka - úsměvem, obětím, smíchem, ale s tím rozdílem, že otcovo ne znamená nekompromisní ne. Mezi otcem a dítětem je rovněž důležitá komunikace. Otec je schopen vysvětlit mnohé odlišné věci, kterým matka nemusí rozumět nebo se o ně v její ženské roli nezajímá. Jedná se především o technické záležitosti. V tomto směru jsou důležité hovory mezi otcem a synem. (Špaňhelová, 2010)

Tak jako je pro syna matka vzorem jeho budoucí ženy, tak si dcera hledá svého potenciálního partnera, který bude do určité míry podoben jejímu otci. Chlapec zase nachází v otcově chování a vlastnostech ty, kterými by chtěl také disponovat a také ty, kterých by se chtěl vyvarovat. Dítě vidí ve vztahu rodičů, zda jsou si vzájemnou oporou, jsou k sobě upřímní, dokážou se podpořit a domluvit se na výchovných postupech. (Špaňhelová, 2010)

1.4.3 Význam dítěte v rodině

Svým narozením vnáší dítě do rodiny radost. Rodiče získávají možnost o někoho se starat, někomu předávat své zkušenosti a poznatky. Přemýšlí o výchově dítěte, o tom, jak s dítětem jednat, zamýšlí se nad stále novými situacemi, které

výchova dítěte přináší. Samo dítě je obohacuje a dává jim zpětnou vazbu. (Špaňhelová, 2010)

Vztahy mezi rodiči a dětmi, tedy jejich práva a povinnosti pak upravuje druhá část zákona o rodině. Rodičovským právem a povinností zároveň je pečovat o zdravý, tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj nezletilého dítěte, mají právo ho zastupovat a spravovat jeho jmění. Při výkonu práv a povinností mají rodiče povinnost důkladně chránit zájmy dítěte, řídit jeho jednání a vykonávat nad ním dohled odpovídající stupni jeho vývoje. Mají právo užívat přiměřených výchovných prostředků tak, aby nebyla ohrožena důstojnost dítěte a nedošlo k ohrožení jeho zdraví, jeho tělesného, citového, rozumového a mravního vývoje. Tato hranice zakazuje jakékoliv fyzické ubližování dítěti a ponižující tresty, které by mohly dítě psychicky deprimovat. (Hrušáková, 2005)

2 Dítě

Dítě od svého narození prochází dlouhým vývojem rozděleným do několika etap. Každá z nich má své zákonitosti, zvláštnosti i úskalí. Vše, co dítě v daných etapách prožije, může ovlivnit jeho budoucí život jak pozitivně tak negativně.

2.1 Definice dítěte

Existují různé definice pojmu „dítě“, popsané z různých hledisek.

2.1.1 Psychologické pojetí

Psychologie charakterizuje dítě jako lidského jedince v životní fázi od narození do období adolescence. Podle některých psychologických přístupů je za dítě považován i jedinec v prenatálním období, tedy ještě nenarozený. (Hartl, 2010)

M. Vágnerová dělí dětství na osm období:

- Prenatální období
- Novorozenecké období (0 – 1 měsíc)
- Kojenecký věk (0-1 rok)
- Batolecí věk (1 – 3 let)
- Předškolní věk (3 - 6 let)
- Školní věk

Raný školní věk (6, 7 – 8, 9 let)

Střední školní věk (8, 9 – 11, 12 let)

Starší školní věk (11 – 15 let)

- Pubescence (11 – 15 až 20 let)
- Adolescence (15 – 20 let)

(Vágnerová, 2000)

2.1.2 Právní pojetí

Pojem dítě je užíván a definován v různých právních normách. V souladu s Úmluvou o právech dítěte je dítětem osoba, která ještě nedosáhla osmnácti let. V občanskoprávních nařízeních se tato osoba nazývá nezletilou, a to za předpokladu, že zletilosti nenabyla dříve, což je podle platných právních norem České republiky možné jedině uzavřením manželství.

(Sbírka mezinárodních smluv ČR, Úmluva o právech dítěte)

Podle občanského zákoníku zletilost, schopnost vlastními právními úkony nabývat práv a brát na sebe povinnosti v plné míře, vzniká dosažením osmnácti let. (Občanský zákoník)

V trestně právních předpisech se pojmem „dítě“ rozumí osoba, která je mladší osmnácti let, pokud trestní zákon nestanoví jinak. (Trestní zákoník)

2.1.3 Pedagogické pojetí

Podle pedagogického slovníku je dítě lidský jedinec v období od narození do 15 let, právně nezletilec. Pedagogický obor se zabývá především dítětem ve významu vyhranění období od narození do dovršení dospělosti, v širším slova smyslu věku dětském. (Kujal, 1965)

Níže diplomantka uvádí rozdělení školního věku a poté se zaměřuje jen na mladší školní věk, respektive žáka prvního stupně základní školy, který je ústředním objektem diplomové práce.

2.2 Dítě školního věku

V odborných publikacích nalezneme různá dělení školního věku. Špaňhelová ho dělí pouze na dvě období a to mladší a starší školní věk, přičemž rozdělení odpovídá docházce na první a druhý stupeň základní školy. Vágnerová přidává období středního školního věku, které se kryje s posledníma dvěma lety prvního stupně základní školy. (Vágnerová, 2000; Špaňhelová, 2008)

Rozdělení školního věku dle Vágnerové:

- Mladší (raný) školní věk – trvá od nástupu do školy, přibližně od 6 až 7 let do 8 až 9 let. Je charakteristický změnou životní situace a různými vývojovými změnami, které se projevují především ve vztahu ke škole.

- Střední školní věk – začíná mezi 8. až 9. rokem a pokračuje do doby, kdy dítě přechází na druhý stupeň základní školy a začíná dospívat. V průběhu tohoto období dochází k řadě změn, které jsou podmíněny nejen sociálně, ale i biograficky. Lze ho považovat za přípravu na dospívání.

- Starší školní věk – navazuje na období středního školního věku a trvá do ukončení základního vzdělávání, přibližně tedy do 15 let. Toto období bývá označováno jako pubescence. (Vágnerová, 2000)

Langmeier vymezuje mladší školní věk obdobím od 6 do 10, 11 let, střední školní věk od 10, 11 do 14, 16 let a starší školní věk od 15 do 20 let.

(Langmeier, 2006)

2.2.1 Dítě mladšího školního věku

Mladší školní věk je vymezen vstupem dítěte do školy v jeho 6 – 7 letech do počátku jeho psychického a tělesného dospívání. Ve většině případů to bývá období od první do páté třídy. (Špaňhelová, 2008)

„ Při běžném pohledu na tuto životní etapu můžeme nabýt dojmu, že je to období vcelku nezajímavé, ve kterém se toho s osobností dítěte tolik neděje. Změny se nezdají tak převratné jako v útlém a předškolním věku ani tak bouřlivé jako v následujícím období dospívání. Psychoanalýza skutečně tento věk označila jako období „latence“ – tedy jako etapu, kdy je ukončena jedna část psychosexuálního vývoje a základní pudová a emoční složka osobnosti dřímá nyní až do začátku pubescence, v níž se opět projeví v plné síle. Četné vývojově psychologické studie však ukazují, že tomu tak není – vývoj pokračuje trvale a plynule a dítě dosahuje ve všech směrech výrazných pokroků, které jsou pro jeho budoucnost často rozhodující.“ (Langmeier, 2006, s. 117)

Dítě se přizpůsobuje novému stylu života a nové roli žáka. Adaptace u dětí probíhá většinou harmonicky, mohou se však vyskytnout problémy v oblasti somatické a psychické. (Langmeier, 2006)

2.2.1.1 Význam rodiny v životě dítěte mladšího školního věku

Příslušnost k rodině je součástí identity mladšího školáka. Pro dítě je fakt, že patří do rodiny, samozřejmostí. Rodina funguje jako podpora jeho osobní prestiže, v tomto období dítěte uspokojuje většinu jeho potřeb, proto je pro něj tak důležitá. Školák začíná chápat mnohé rodičovské postoje a jejich motivaci, umí se lépe orientovat v rodinných vztazích. Při úvahách o rodině dokáže brát v potaz spoustu zkušeností, které s rodiči doposud získal. S dítětem školního věku se dá docela snadno domluvit, stává se z něj stále více komunikativní partner. Otec i matka jsou pro dítě naprosto samozřejmou součástí rodiny a uspokojují celou řadu psychických potřeb školáka. Jsou zdrojem jistoty a bezpečí, ovlivňují uspokojování potřeby seberealizace, nasycují potřebu smysluplného učení a představují model pro budoucnost dítěte. (Vágnerová, 2000)

Rodina ukazuje dítěti model chování, které se v důsledku neznalosti jiných modelů dítěti jeví jako nejspравnějši. Pokud je vztah mezi rodiči a atmosféra v rodině pozitivní, dítě si ho příliš nevšímá. Je pro něj důležitý především klid a jistota. Teprve když nastanou problémy, registruje je a stává se neklidným a úzkostným z důvodu porušení dosavadní rovnováhy. Dítě ztrácí jistotu existence rodinného zázemí, což se u něj projevuje napětím, stresem, citovým strádáním. Pocit ohrožení a ztráta bezpečí v něm vyvolává pocit, že nemůže bezmezně věřit ničemu, když ho zklamala rodina, která byla jeho největší jistotou. (Vágnerová, 2000)

Pro správný vývoj dítěte je důležitá úplná funkční rodina. Rozpadem rodiny dítě pozbývá možnosti získat spoustu příznivých zkušeností. (Masáková, 2011)

2.2.1.2 Role žáka mladšího školního věku

Podle Špaňhelové se školní život žáka prvního stupně může odvíjet od jeho vstupu do školy a jeho školních úspěchů. (Špaňhelová, 2008)

Socializační vývoj dítěte probíhá postupně. Už v dětství je ovlivňováno řadou sociálních skupin, jejichž je součástí. Každá z nich na dítě působí specificky a pomáhá mu rozvíjet různé stránky své osobnosti. Tak tomu je i ve školní skupině. (Vágnerová, 2000)

Dítě nastupující do školy získává automaticky vedle role potomka, sourozence a podobně, roli žáka. Ta začíná společenským rituálem – nástupem do

školy a je vymezená určitými pravidly. Každé dítě k této roli zaujímá individuální postoj. Role žáka pojímá dvě dílčí role. Jedná se o podřízenou roli žáka a souřadnou roli spolužáka. První z nich je institucionálně určena, její obsah předepisuje školní řád a je vždy podřízenou rolí. Podle míry jejího zvládnutí se dítě může dále angažovat v roli profesní. Druhou rolí se myslí role kamaráda, vrstevníka, v níž se dítě učí sociální interakci, spolupráci, solidaritě, sebeovládání, komunikaci a jiným. Spolužáci jsou pro dítě rovnocennými partnery, s nimiž se může konfrontovat. Školák má potřebu být jimi hodnocen pozitivně a podle toho zaujímá pro něj nejvýhodnější postavení. (Vágnerová, 2000)

2.2.1.3 Psychosociální handicap jako příčina školních neúspěchů u dětí mladšího školního věku

Ve škole se učitel setkává s mnoha problémy dětí, které mohou vznikat a různě se projevovat v řadě školních oblastí, např. v oblasti práce a výkonu, v oblasti chování, kde se projevují nedodržíváním základních stanovených pravidel a narušováním různých normativních systémů, nebo v oblasti sebehodnocení a citového prožívání a ve sféře sociálního zařazení do skupiny. (Vágnerová, 2001)

Příčiny problémů mohou být učitelům i rodičům neznámé nebo jimi nepochopené a tím se potíže mohou neúmyslně posuzovat neadekvátně. (Kohoutek, 1996)

Dítě procházející rozvodovou situací je nějakým způsobem zatížené, znevýhodněné. Tento handicap má své důsledky, může dítě více či méně stigmatizovat. Vágnerová třídí znevýhodnění, kterými jsou děti stigmatizovány, do tří oblastí. Těmi jsou handicap psychosociální, socio-kulturní a zdravotní. (Vágnerová, 2005)

Protože se v praktické části autorka zabývá školními problémy dětí, které během uplynulých třech let prožily rozvod rodičů, zdůrazňuje handicap psychosociální.

Psychosociální handicap je komplex znevýhodnění, která ovlivňují rozvoj dětské osobnosti a vznikají z důvodu nějaké dysfunkce v rodinné sféře. Handicap je výsledkem narušení či rozpadu rodinného společenství. Mezi problémy vyplývající

z narušeného vztahu rodičů se řadí problémy spojené s rozpadem manželství a problémy vyplývající z domácího násilí. (Vágnerová, 2005)

Rodina je primárním sociálním prostředím, zásadně ovlivňujícím rozvoj dětské psychiky. Selhání či rozpad rodiny může dítě významně poškodit. Dysfunkce rodiny má za následek změny v emočním prožívání, chování a ve školní práci dítěte. Tyto problémy jsou vhodným pedagogickým a psychoterapeutickým vedením řešitelné. (Vágnerová, 2005)

Děti mohou na rozvod reagovat různými projevy a v různé míře: ztrácejí motivaci ke školní práci, zabývají se pro ně právě teď důležitými záležitostmi jako je ztráta jistot. Rodiče, kteří dříve vyžadovali od dítěte dobrý školní prospěch, mají nyní spoustu svých problémů a otázku známek a chování dítěte ve škole přesouvají z předních rodinných diskuzí do pozadí nebo je ani neřeší. Dlouhodobý stres u dětí je příčinou zhoršení školního prospěchu, narušení koncentrace, ztráty motivace i změny výkonu. (Matějček², 1994)

Děti z rozvedených rodin se ve škole projevují méně svědomitě, emočně labilněji, dráždivěji, úzkostněji a to vede k menší oblibě v kolektivu. K reakcím dítěte patří i zhoršené chování, provokace a nerespektování autority učitele. (Vágnerová, 2005)

3 Rozvod

Myšlenka na rozvod napadne v životě alespoň jednou snad téměř každého. Od první myšlenky je však často velmi daleko k realizaci. (Schmidová, 2011)

Rozvod bývá výsledkem dlouholetého nespokojeného života, kdy se manželé nejsou schopni dohodnout na celkovém fungování manželství. Málokdy se také rozhodnou pro rozvod současně. Často bývá jeden tím, kdo odchází a druhý zůstává opuštěným. (Coloroso, 2008)

Rozvod znamená akt ukončení vztahu, je to složitý sociální, etický, právní, emoční a samozřejmě psychologický problém. Dotýká se nejen manželů, ale i dětí. Rozpad manželství, v němž jsou vychovávány děti, je hlubokou ztrátou pro všechny. Pro některé rodiče může být spojen s pocity úlevy, partneři vidí osvobození od strastiplného života, přesto je to akt, který našim životem neprojde bezbolestně a je spojen s pocity strádání, zoufalství, stresem a frustrací. Pokud k němu dojde, jeho důsledky ovlivní dospělé i děti na celý jejich další život. (Schmidová, 2011)

Rozvod prochází několika fázemi. Přes ochladnutí vztahu, odluku fyzickou, následně psychickou odluku až po adaptaci na nový život po rozvodu. Tyto fáze trvají průměrně dva roky, často mnohem déle, teprve poté se člověk vrátí do emočního stavu jako před rozvodem. (Everett, 2000)

Z teoretického hlediska můžeme podle Matějčka a Dytrycha mluvit o třech stádiích rozvodu. Prvním z nich je manželský (rodinný) nesoulad, jde o více či méně významné nesoulady manželské dvojice, které partneři neumí řešit. Konflikty na této úrovni jsou však docela časté v každém běžném vztahu. Pokud jejich četnost a závažnost přesáhne únosnou míru, mohou přejít v manželský rozvrat. Ve většině případů se problémy vyřeší a k rozvratu nedojde. Pokud k němu dojde, pak hovoříme o manželském (rodinném) rozvratu, zde je již znatelně porušená některá ze základních funkcí rodiny. Rozvrat může být buď náhlý, nebo dlouhodobý, a v některé ze svých fází může přejít v třetí stádium – rozvod. Ten je na rozdíl od rozvratu deklarován a poté do situace, která byla předtím problémem pouze rodiny, vstupují úřední instituce. (Matějček², 1994)

Pokud je rozvod nevyhnutelný, pak je potřebné volit nejlepší variantu rozvodu a to schůdné, konstruktivní, civilizované a plánované ukončení manželství, které je ohleduplné jak k rodičům, tak k dětem. Rodiče čeká řada rozhodnutí z nichž nebolestivější otázka se týká dětí. Všechny kroky, které v rámci rozvodového řízení podniknou, ovlivní další vývoj dítěte a podepíší se na jeho životním příběhu. (Everett, 2000)

Zdravý vývoj osobnosti dítěte je rozvodem výrazně ohrožen. Odezvy dítěte na rozvod jsou odlišné v určitých obdobích úrovně rozvoje jeho osobnosti podle věku i podle pohlaví. Četné výzkumy ukázaly, že neexistuje věk dítěte, ve kterém by rodinným rozvratem nějak nestrádalo. (Matějček², 1994)

Rozvod pro děti znamená jednu z nejtěžších životních situací, které se musí podrobit. Na žebříčku nejtraumatičtějších událostí v životě lidé řadí rozvod na druhé místo hned za úmrtím dítěte či rodiče. (Procházková, 2011)

Některé kultury a náboženské společnosti rozvod přísně zakazují, některé ho připouštějí jen za výjimečných situací, jiné jsou k němu zcela benevolentní. V naší společnosti se rozvod stal bohužel zcela běžnou záležitostí. Dle demografického portálu patří Česká republika mezi země s vysokou mírou rozvodovosti, stejně jako skandinávské země, Rusko a pobaltské státy, Velká Británie a Německo. (Schmidová, 2011)

Poslední údaje průzkumů Českého statistického úřadu z roku 2011 potvrzují, že počet nově rozvedených manželství sice klesl, ale přesto se výrazně neliší od úrovně posledních let. V roce 2011 bylo rozvedeno 28,1 tisíce manželství, což bylo o 2,7 tisíce méně než v roce 2010. Úhrnná rozvodovost, tedy podíl manželství, která končí rozvodem, byl 46,2%. Tento údaj potvrzuje pokles úhrnné rozvodovosti z rekordní hodnoty z roku 2010, ve kterém činila 50%. Z úhrnu všech rozvedených manželství bylo 56 % s nezletilými dětmi.

(<http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/rozvodovost>)

Průměrná délka trvání manželství v České republice při rozvodu v roce 2010 činila 12,9 let. Vztah nesezdaných párů ještě méně. Z toho vyplývá, že mezi námi žije velké procento dětí, které rozvod již prožily, právě prožívají, nebo je teprve čeká. Rozvodovost v České republice roste od 60. let 20. století. Roste i tolerance k rozvodům, takže rozvedení s sebou již nenesou stigma rozvedeného, jsou

přijímání standardně, protože rozvod se stal v současnosti jevem zcela běžným. (<http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/rozvodovost>)

ČSÚ ve statistice příčin rozvratu manželství v roce 2011 udává jako nejčastější příčinu "rozdílnost povah, názorů a zájmů" a "ostatní". Mezi konkrétně formulované, soudem identifikované, příčiny rozvratu na obou stranách manželské dvojice stojí nejčastěji nevěra a jako druhá se uvádí alkoholismus muže či nezájem o rodinu ze strany ženy. (<http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/rozvodovost>)

3.1 Rozvod manželství podle zákona o rodině

Podle Schmidové právní rozvod slouží k vnějšímu odloučení manželů, kteří spolu nechťejí nebo nemohou již dále setrvat ve svazku manželském. Pokud se manželé jen rozejdou a neprojdou právním rozvodem, nemohou úspěšně dojít k vnitřnímu ukončení rozchodu, proto je právní rozvod důležitý pro proces vyrovnání se se zánikem manželství. Pokud právní rozvod neproběhne, pak mohou manžele přepadat pocity neukončenosti a neschopnosti navázat nové kvalitní partnerské vztahy. K právnímu rozvodovému řízení musí rodiče vyřešit výchovu svých nezletilých dětí, způsob rozdělení majetku, vyřešení závazků a bydlení. (Schmidová, 2011)

Právně manželství zaniká třemi způsoby – smrtí, prohlášením jednoho z manželů za mrtvého, anebo jeho soudním rozvodem. (Hrušáková, 2005)

Dle zákona o rodině jsou možné tři typy rozvodu manželství, tzv. sporný, tzv. smluvený rozvod a tzv. rozvod s tvrdostní klauzulí. (Hrušáková, 2005)

3.1.1 Smluvený rozvod (tzv. rozvod ve shodě)

Ke smluvenému, neboli nespornému rozvodu, neboli rozvodu dohodou, může dojít za daných předpokladů, které vycházejí ze zákona o rodině. Přesněji jsou to tři konkrétní podmínky, jejichž splněním rozvádějící se pár nezvratitelně dokazuje, že jejich manželství je trvale a hluboce rozvráceno. První podmínkou je, že manželství trvalo nejméně jeden rok. Tímto krokem zákon předchází neuváženým rozvodům. Druhou podmínkou je shodné prohlášení obou manželů, že spolu již alespoň půl roku nežijí. Třetí podmínka vyžaduje připojení se k návrhu na

rozvod druhým z manželů buď už v době jeho podání, nebo až v průběhu rozvodového řízení. Dále musí být předloženy dvě písemné smlouvy s úředně ověřenými podpisy manželů. Jde o smlouvu o vypořádání vzájemných majetkových vztahů a vypořádání práv a povinností k společnému bydlení. Poslední důležitý dokument, který se musí předložit, je pravomocné rozhodnutí soudu o schválení dohody o úpravě poměrů nezletilých dětí pro dobu po rozvodu. V případě splnění všech těchto podmínek nesporného rozvodu podle zákona o rodině, se soud otázkou rozvrácenosti manželství blíže nezabývá a rozvede je. Tento způsob rozvodu je znatelně kultivovanější, než jak tomu je v případě rozvodu sporného. (Hrušáková, 2005)

3.1.2 Rozvod ve sporu (tzv. sporný rozvod)

Rozvod sporný se týká manželů, kteří nejsou schopni se dohodnout ve věcech spojených s rozvodem. V praxi bývá časté, že manželé svorně na rozvod manželství přistoupí, mají však problém se shodnout na řešení dalších rozvodových otázek. Soud zde zjišťuje příčinu rozvodu. (Hrušáková, 2005)

Podle novely zákona o rodině z roku 1998 probíhá rozvodové řízení ve dvou fázích. Během první soud v opatrovnickém řízení rozhodne o úpravě poměrů k nezletilým dětem pro dobu po rozvodu (případně i na dobu před rozvodem), nebo schválí dohodu rodičů o výchově a výživě nezletilých dětí. V druhé fázi jiný soudce rozhodne o návrhu na rozvod manželství v občanskoprávním řízení. Ten, kdo rozvod navrhuje, čili návrhové, musí soudu dokázat, že je manželství tak hluboce a trvale rozvráceno, že již neexistuje možnost obnovení manželského soužití. Sporný rozvod bývá značně obtížný, předpokládají se vyšší finanční výdaje spojené s procesem a zejména hlubší zásah do života a psychiky všech zúčastněných. (Hrušáková, 2005)

3.1.3 Rozvod ztížený (tzv. rozvod s tvrdostní klauzulí)

O tzv. ztíženou variantu rozvodu se jedná, když soud nevyhoví návrhu na rozvod, se kterým nesouhlasí ten manžel, který se na rozvratu manželství převážně nepodílel, a kterému by byla rozvodem způsobena zvláště závažná újma, a když mimořádné okolnosti svědčí ve prospěch zachování manželství. Představuje to do jisté míry

zpřísnění rozvodu, které spočívá ve zvýšení ochrany manžela, který s rozvodem nesouhlasí. Ochrana manžela bránícího se rozvodu však nemůže být absolutní, nemůže někoho nutit, aby setrval v manželství proti své vůli. Jestliže manželé spolu nežijí po dobu delší než tři roky, jestliže jsou splněny ostatní podmínky rozvodu, soud manželství rozvede. (Hrušáková, 2005)

3.2 Rozvod manželství s nezletilými dětmi

Zákon o rodině rozlišuje v procesu rozvodu manželství s nezletilými dětmi dvě fáze. První fází je tzv. opatrovnické řízení o úpravě poměrů nezletilých dětí pro dobu po rozvodu, v němž je zahrnuta úprava výchovy a výživy nezletilých dětí a případně i styk rodičů s nezletilými dětmi. Druhou fází je řízení o rozvodu manželství rodičů nezletilých dětí. (Hrušáková, 2005)

Právní rozvod je pro manžele komplikovaný proces, o to více, mají-li spolu nezletilé děti. Než soud přistoupí k rozvodu rodičů, musí být již jasně rozhodnuto, kterému z nich bude dítě svěřeno do výchovy a jak bude každý z rodičů přispívat na jeho výživu. Jsou-li oba rodiče schopní a ochotní dítě vychovávat, může být dítě svěřeno do společné nebo střídavé výchovy obou rodičů. V takovém případě se soud zabývá tím, zda-li je to v zájmu dítěte a zda budou takovouto péčí lépe uspokojeny jeho potřeby. V případě střídavé výchovy vyměří oběma rodičům výživné. Je-li dítě svěřeno do péče jen jednoho z rodičů, pak je výživné vyměřeno druhému z nich. (Schmidová, 2011)

Když soud rozhoduje, komu svěří dítě do výchovy, zvažuje zájem dítěte, jeho osobnost, vloh, schopnosti a zabývá se osobnostmi rodičů a jejich předpoklady k výchově.

(http://www.mpsv.cz/files/clanky/7262/Zakon_o_rodine.pdf)

Pro soud je nezbytné respektovat právo dítěte na výchovu oběma rodiči. V zájmu dítěte je, aby udržovalo pravidelný osobní styk s oběma rodiči. Soud proto respektuje právo rodiče, kterému není svěřeno dítě do péče na styk s dítětem a na informovanost o dítěti. Při rozhodování soud přihlíží k emocionální orientaci a přání dítěte, k výchovným schopnostem rodičů, ke schopnosti rodiče dohodnout se na výchově dítěte s druhým rodičem, k citovým vazbám dítěte k sourozencům, prarodičům a dalším příbuzným, v neposlední řadě též k hmotnému zabezpečení ze

strany rodiče včetně bytových poměr. Při rozhodování soudu o svěřeni dítěte do péče je dále důležitá informace o tom, kdo dosud o dítě více dbal po stránce citové, rozumové a mravní.

(http://www.mpsv.cz/files/clanky/7262/Zakon_o_rodine.pdf)

3.3 Opatrovnické řízení - porozvodová péče o děti

V opatrovnickém řízení musí být podle zákona o rodině ještě před rozvodem rodičů rozhodnuto o úpravě poměrů k nezletilým dětem pro dobu po rozvodu. Jde o rozhodnutí, komu z rodičů bude nezletilé dítě svěřeno do výchovy, kdo a jakou měrou bude přispívat na výživu dítěte, eventuálně jak bude stanoven styk rodiče s dětmi. Soud svěří dítě do výchovy jednomu z rodičů, nebo oběma a to do střídavé či společné péče. Rodič (případně rodiče), kterému je svěřeno dítě, musí být způsobilý dítě vychovávat, má předpoklady k výchově, a svěřeni do péče tohoto rodiče je i v zájmu dítěte. (Hrušáková, 2005)

Nežádka se vyskytují případy, kdy rodič, který v době trvání manželství zájem o dítě příliš neprojevoval, podá návrh na svěřeni dítěte do své péče. Často je to jen účelové a častým důvodem bývá neochota placení výživného nebo pomsta druhému rodiči. (Hrušáková, 2005)

Rodiče mají možnost upravit poměry dětí takto:

- 1) Dítě bude po rozvodu svěřeno do výchovy jednoho z rodičů.
- 2) Dítě bude svěřeno do společné péče obou rodičů.
- 3) Dítě bude svěřeno do střídavé výchovy obou rodičů.

(Hrušáková, 2005)

3.3.1 Svěřeni do výchovy jednoho rodiče

Warshak předkládá teorii o kultu mateřství. Podle něj stále žijeme v době tradičního modelu rozlišujícím ženskou a mužskou roli, a vycházejícího z tvrzení, že dítě patří matce. (Warshak, 1992)

To i v současnosti potvrzují statistiky uvádějící procenta svěřených dětí do péče matek a otců - soud přes 90 % dětí svěruje do péče matky. Kolem 80 % otců o svěřeni dítěte do své péče ani neusiluje a souhlasí či se ztotožní s běžným modelem, že dítě bude svěřeno matce. V posledních letech se však snahám otců o získání

dítěte do své péče věnuje stále větší pozornost. Bylo zjištěno, že děti, které vyrůstají u otce, jsou stejně dobře adaptovány jako děti svěřené do péče matkám.

(Novák, 2007)

Rodič, kterému je dítě svěřeno, za něj nese odpovědnost a umožňuje druhému rodiči kontakt s dítětem, a to buď dohodou, nebo na základě rozhodnutí soudu o styku s dítětem. Kontakt probíhá obvykle každý druhý i rozšířený víkend a několik dnů v běžném pracovním týdnu. Nerezidenční rodič má i nadále veškerá práva i povinnosti týkající se dítěte, právo podílet se na jeho výchově, zůstává jeho zákonným zástupcem a má právo spolurozhodovat v důležitých věcech o dítěti.

(Procházková, 2011)

3.3.1.1 Vliv pohlaví rezidenčního rodiče na dítě

Teyber uvádí souvislost mezi typem porozvodové péče a pohlavím dítěte. V několika provedených studiích bylo zjištěno, že dítě školního věku se na rozvod lépe adaptuje u rodiče téhož pohlaví. Pokud je dítě svěřeno do výchovy rodiče opačného pohlaví, jsou u dětí častější projevy agrese a nižší sebeúcty. Chlapci v péči otce jsou pak ale méně komunikativní a citliví v důsledku absence ženského projevu citů. V průměru se však chlapci lépe adaptují v péči otce, kdežto dívky v péči matky. (Teyber, 2007)

Warshak vymezil několik oblastí, v kterých mohou vzniknout problémy, je-li dítě svěřeno do výhradní péče matky nebo otce. Neznamená to, že se tyto potíže musí dostavit u všech dětí, a když se projeví, tak u různých dětí v různé míře. (Warshak, 1992)

Chlapci v péči matky mohou mít problém v identifikaci kvůli nedostatku mužského vzoru. Dívky mohou mít v této oblasti problém, když se například sama matka nevyrovnala s odchodem manžela a dává najevo pocity ublíženosti způsobené mužem. Po rozvodu má spousta dětí problémy v oblasti chování. V péči matky mají nad ním děti menší kontrolu, protože matčina autorita není tak silná jako otcova. V péči matky bývají u dětí častěji zaznamenány problémy v oblasti osamostatňování se a projevuje se větší závislost na matce. (Warshak, 1992)

Malé děti v péči otce reagují regresivně, projevují se na nižší úrovni, než je odpovídající jejich věku. Otcové v dětech více podporují zvědavost, odvalu a

tvořivost oproti matkám, které se projevují spíše ochranně. Děti v péči otce lépe snášejí stres. V oblasti utváření vztahů k opačnému pohlaví představuje otec pro chlapce vzor a poskytuje mu možnost identifikace. Pro dívky je pak otcovo vystupování modelem pro představu o mužském a partnerském chování. Co se týče delikventního chování, je u chlapců nižší, když jsou svěřeni do péče otce. (Warshak, 1992)

3.3.1.2 Programování proti druhému rodiči

Po rozvodu mezi bývalými manželi často přetrvávají konflikty, do kterých jsou zatahovány i děti. Programování dítěte proti jednomu z rodičů není výjimečné. Někdy ho iniciuje jeden z rodičů, někdy oba dva – proti sobě navzájem. Programování dítěte může být přímé nebo nepřímé, vždy se ale děje s úmyslem snížit u dítěte hodnotu druhého rodiče. Tento proces systematického vštěpování kritiky a odporu vůči jednomu či oběma z rodičů je mezi odborníky označován konceptem tzv. syndromu zavrženého rodiče. (Procházková, 2011)

3.3.2 Společná výchova

Z praktického hlediska je tento druh výchovy vhodný tehdy, když je dítě silně citově závislé na obou rodičích a ti zamýšlejí bydlet spolu v jednom domě nebo alespoň v jednom místě i po rozvodu. Dále je podstatné, aby se neodlišovaly jejich názory na výchovu dětí. Toto uspořádání je možné v situaci, kdy spolu rodiče sice žít nechtějí, každý si chce žít svůj soukromý život, ale ohledně dítěte jsou přesto schopni a ochotni se domlouvat. Na dítě společná péče nemá negativní vliv a za výše uvedených podmínek bývá pro dítě nejlepší variantou. Po rozvodu se však tento typ péče vyskytuje jen velmi zřídka, protože když se dva rozvádějí, tak je to především proto, že se shodnout nemohou nebo ani nechtějí. Společná výchova dětí může být také jen přechodným stavem, dokud si jeden z rodičů nenajde nové bydlení. (Procházková, 2011)

3.3.3 Střídavá výchova

Střídavá výchova je v České republice umožněna od roku 1998. Původní předpoklad byl, že půjde o variantu spíše výjimečnou, dnes se usiluje o to, aby byla určena jako první volba porozvodového uspořádání. Střídavá výchova má mnoho příznivců i odpůrců. Jedni ukazují na rovnoměrný rozvoj dítěte, které nepřijde ani o jednoho z rodičů a má u sebe neustále vzor jak mužský tak ženský. Druzí poukazují na špatný vliv neustálého stěhování, jež některé děti nesnášejí dobře, a tvrdí, že dítě potřebuje jeden domov a neustálými změnami se stává rozpolceným, neví „čí je“. Mezi zastánce střídavé péče patří především otcové, kterým se nedaří získat dítě do své výhradní péče. Jako u každých jiných forem porozvodové péče je i při střídavé výchově zohledňován zájem dítěte. Pokud je dítě do střídavé výchovy svěřeno, pak střídání probíhá v různých intervalech, přičemž je přihlédnuto k jeho věku, potřebám, povaze a osobnosti. Neopomenutelné je také přání a zájem dítěte o střídavou výchovu. Pro děti do 4 let je vhodnější střídání v kratších intervalech, nebo se doporučuje krátká návštěva druhého rodiče v době, kdy tento rodič nemá dítě u sebe. U starších dětí probíhá střídání většinou po týdnu či po čtrnácti dnech. Důležitou podmínkou je, aby dítě nestříдалo školu, okruh kamarádů a mohlo pokračovat ve stejných zájmových aktivitách jak u otce, tak u matky. (Procházková, 2011)

3.4 Psychorozvod

Rozvádějící se manželé musí projít jednotlivými a někdy značně komplikovanými fázemi právního rozvodu a také velmi individuálním vnitřním procesem, během něž se člověk smiřuje se zánikem manželství a vyrovnává se se všemi jeho dopady. Proces psychorozvodu se nekryje se soudním rozvodem. Psychické rozvádění začíná ve chvíli, kdy je manželství nenávratně ztraceno, většinou začne daleko před podáním žádosti o rozvod a pokračuje i po soudním rozhodnutí. (Plňava, 1994)

Podle Nováka psychorozvod znamená dosažení emočního odstupu od nepodařeného manželství a uvědomění si, že se tento vztah už nikdy nevrátí. Zahnuje zde citové i sexuální odpoutání se od partnera, a dále nejtěžší krok, a to

oddělení manželství od rodičovství. Tímto průběhem zajisté procházejí i nesezdaní partneři, kteří si původně mysleli, že bez uzavření sňatku se těmto případným obtížným situacím vyhnou. (Novák, 2007)

Nejen dětem, ale i rodičům trvá adaptace na porozvodovou situaci mnohem déle, než možná všichni původně očekávali. Nepředpokládali, jak těžké bude se s celou situací vyrovnat. (Schmidová, 2011)

Podle odborníků je emoční rozvod dělen na určité etapy. Každý rozvádějící by měl projít jednotlivými etapami, které trvají různě dlouhou dobu, a které by měl člověk všechny prožít. (Poupětová, 2009; Schmidová, 2011)

Poupětová popisuje čtyři následující období psychorozvodu. Prvním z nich je odmítání skutečnosti či protest. Odmítnutý partner prožívá situaci buď jako zlý sen, z kterého se chce probudit, anebo má snahu protestovat a dokazuje druhému partnerovi závislost nebo nezávislost. Po této nejbolestivější části rozvodu nastupuje fáze léčby bolesti, ve které se dostavuje spousta emocí. Člověk propadá zoufalství, sebeobviňování, smutku, bezmoci a beznaději. Navazuje fáze odpoutání se a stabilizace, ve které se člověk smíří se situací a zcela se odpoutá od bývalého partnera. Začne žít realitou, do níž problematický vztah s bývalým partnerem nepatří a nachází nové radosti života. Poslední fází je vytvoření nové identity a nové koncepce života. Rozvedený člověk se dokáže na ztrátu manžela podívat s nadhledem a sám si uvědomí, že manželství dospělo do takového bodu, kdy už z objektivního hlediska nebylo funkční. Vnímá skutečnost bez emocí a rozvod přestane pociťovat jako trest za vlastní selhání. (Schmidová, 2011)

3.5 Reakce dítěte na rozvod, adaptační potíže

V době rozvodu děti prožívají změny a ztráty a musí se s nimi vypořádat stejně jako dospělí, od kterých však potřebují podporu, ochranu, citlivost a trpělivost. Reakce dětí na rozvod mohou být velmi rozdílné. Záleží na věku dítěte, pohlaví a jeho osobnosti. (Teyber, 2007)

Podle Teybera jsou jejich hlavními projevy strach z odloučení, snaha sblížit rozcházející se rodiče a prožívání viny za rozvod rodičů. Malé děti mohou na rozvod rodičů reagovat úzkostí, která se projevuje nočním pomočováním,

okusováním nehtů, strachem ze tmy, přílišné závislosti na jednom rodiči, zhoršením ve škole, případně jinými projevy. (Teyber, 2007)

Reakce na rozvod a porozvodové uspořádání podle Dytricha i Teybera rozlišujeme na krátkodobé a dlouhodobé. Krátkodobé reakce znamenají prvotní reakci dítěte na rozvod rodičů a pomíjejí do jednoho roku od rozvodu. V prvním roce bývají děti vzteklé, podrážděné, s pocity viny, v depresi. Dlouhodobé reakce mohou trvat i déle než dva roky, dítě se s následky rozvodu může vyrovnávat velmi dlouho, někdy ovlivní celý jeho následující život. Dlouhodobé reakce jsou velmi odlišné v závislosti na tom, jakým způsobem rodiče reagují během a po rozvodu na chování dítěte. Nejpodstatnějším činitelem, který působí na dlouhodobou adaptaci a má na ni vliv, je kvantita sporů, které probíhají mezi rodiči za přítomnosti dítěte. Z. Matějček vysledoval, že dopady rozvodu se nemusí u dítěte ukázat okamžitě, ale jejich výskyt je možný třeba až v chování a projevech v období puberty a dospívání. (Matějček, 2002; Teyber, 2007)

Míra problémů závisí i na pohlaví dítěte:

Podle Teybera v nejčastějším typu porozvodové péče, kdy je dítě svěřeno do péče matky, trpí chlapci více dlouhodobými adaptačními problémy než dívky. Zažitě stereotypy, například, že chlapci nepláčou nebo neprojevují otevřeně svůj smutek, vedou u mladších k větší citové závislosti na matce, u starších k větší agresivitě a neposlušnosti. Ve srovnání s dívkami se chlapci dlouhodobě zhoršují v chování doma i ve škole a v oblasti školního prospěchu. Dívky se adaptují na porozvodovou situaci většinou do dvou let od rozvodu, chlapcům adaptace trvá podstatně déle, někdy i několik let. (Teyber, 2007)

3.5.1 Psychické důsledky rozvodu pro dítě po rozvodu

Po rozvodu se musí bývalí manželé i jejich děti přizpůsobit novému typu psychické zátěžové situace, kterou je adaptace na rozvod. Je to dlouhotrvající a složitý proces, během něhož působí na všechny zúčastněné stres, který vzniká během rodinného rozvratu a může se umocňovat i v době dlouho po rozvodu. (Procházková, 2011)

Matějček a Dytrich uvádějí, že se rodinné klima opět ustálí do šesti let od rozvodu, někdy trvá psychické vyrovnání ještě déle. (Procházková, 2011)

H. Smith píše ve své publikaci o řadě emocí, které děti prožívají v době rozvodu a po něm. Snad shodné pro všechny děti jsou smutek a hněv. Mohou prožívat rozporuplné pocity. Například rodiče, který rodinu opustil, na jednu stranu nenávidí, na druhou se utápí ve stesku po něm a doufá v jeho návrat. Děti samy nedokážou často své emoce pochopit a potřebují proto blízké dospělé osoby, které jim trpělivě pomáhají vyrovnat se situací. Děti zažívají pocit ztráty, osamělosti, nejistoty, odmítnutí, selhání, jsou postiženy depresí. Projevují vztekem, za kterým schovávají zoufalství a smutek, nebo pocit, že o ně nikdo nemá zájem. Mezi další emoce, jež děti prožívají, patří pocit viny a nenávisti vůči sobě samým. Často si myslí, že jsou ony viníkem rozvodu jejich rodičů. Mnoho dětí přestane mít víru v dospělé, kteří je zradili a nebrali na ně ohled. Zažívají strach o sebe sama, je-li rozhodnutí jejich rodičů nepřátelský a ony se cítí v ohrožení, a zároveň strach z opuštění a zapomnění nerezidenčním rodičem. V neposlední řadě se může objevit závist vůči úplným rodinám, které děti vnímají na rozdíl od té jejich idealisticky. (Smith, 2004)

H. Smith dále předkládá výpis psychosomatických projevů, které jsou průvodním jevem stresu a jedná se nejčastěji o bolesti břicha a hlavy, poruchy spánku, kožní vyrážky. U dívek se mohou projevit poruchy příjmu potravy, hraničící až s anorexií či bulimií. Chlapci naopak dávají najevo svůj smutek přemírou aktivity, stávají se nezvladatelnými, neposlouchají, nespolupracují. (Smith, 2004)

Za zmínku stojí také identita dítěte, o které mluví Matějček ve své publikaci *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Jedná se o identitu, která určuje sebevědomí dítěte, na kterém se má dále v jeho životě stavět. Dítě by mělo mít jistoty a vzory v obou rodičích. Rodiče by se neměli před dítětem navzájem pomlouvat a shazovat. Protože takovým chováním ohrožují sebevědomí dítěte. (Matějček, 2002)

R. Gardner je zastáncem tvrzení, že rozvodová situace na děti nepůsobí ve všech případech jen negativně. V některých případech, kdy byly rodiny už před rozvodem spíše nefunkční, problematické, může být rozvod rodičů pro děti úlevou. Nelze jednoznačně rozlišit dopady rozvodu na dítě od jiných stresujících situací, které dítě prožívalo v době dlouhodobé manželské krize. Psychickou zátěž způsobuje více dlouhé protahování a vleklé řešení manželské krize než samotný fakt rozvodu. (Gardner, 1991)

3.5.2 Důsledky rozvodu pro dítě ve školním prostředí

Rozpad rodiny se obvykle projevuje i ve vztahu dítěte ke škole.

M. Vágnerová uvádí možné změny v tomto vztahu. Fungující rodina od dítěte očekává přijatelné školní výsledky, avšak v situaci, kdy se rodiče soustředí více na své partnerské a rodinné problémy, jejich zájem o dobrý školní prospěch upadá. Dítě tím ztrácí motivaci ke školní práci a tak dochází k náhlému zhoršení školního prospěchu. (Vágnerová, 2005)

V důsledku domácího neklidu a stresu, ve kterém se dítě nachází, je ve škole méně koncentrované a to vede ke změně jeho výkonu. Dítě více přemýšlí o jiných problémech, které jsou v té chvíli pro něj důležitější. Negativní postoj rodičů ke zhoršenému prospěchu může způsobit u dítěte ztrátu motivace a dřívější zájem o školu. Mnohdy se mění i chování dítěte, projevuje se nadměrnou provokací a ignorací požadavků učitele. (Matějček¹, 1994)

Děti z rozvedených rodin vnímají učitelé jako méně ambiciózní a pečlivé, emocionálnější, podrážděné a úzkostné. (Matějček¹, 1994)

Teyber se zaměřil na děti, u nichž je nepřítomný otec. Ty mívají ve škole horší prospěch, nedosahují optimálních výsledků ve výkonových i standardizovaných inteligenčních testech. Chlapci se zhoršují v matematice a přírodovědných předmětech. Nezřídká u dětí dochází k dětské depresi, přestávají věřit ve své schopnosti a hodnotí se negativně, nemají sílu připravovat se do školy, zhoršuje se jejich prospěch. Často opomíjejí i domácí přípravu a snižuje se jejich zájem o dříve preferované činnosti a hry. Děti předpokládají nezdár ve všech oblastech, i v té školní. (Teyber, 2007)

Dalším ze základních problémů dětí ve škole je poškození sebedůvěry a ztráta schopnosti najít si kamarády, mohou stát obětí šikany. (Smith, 2004)

Podle Matějčka se zhoršení školního prospěchu projevuje rozdílně u chlapců i děvčat. U chlapců je podmíněno neuzpůsobeným, často agresivním chováním, které je důsledkem jejich dlouhodobého strádání. U dívek jsou změny méně viditelné, dívky se uzavírají do sebe, nebývají agresivní, důsledkem prožívání úzkosti je porucha koncentrace. (Matějček, 2002)

Špaňhelová vedle zhoršení školního prospěchu, typického pro dítě, které doma prožívá obtížnou situaci, uvádí jako další možné reakce na spory mezi rodiči

zhoršení vztahů mezi kamarády, spolužáky ve škole. Dítě může být méně komunikativní, může se stydět před kamarády, stranit se jich a utrhat se na ně. Pro spolužáky mohou být tyto nezvyklé projevy nejasné, nedokážou pomoci a dítě tak zůstává ve své nesnadné situaci samotné. (Špaňhelová, 2008)

3.6 Specifické reakce dětí mladšího školního věku na rozvod rodičů

Řada autorů detailně popsala možné reakce dítěte mladšího školního věku na stres a frustraci související s rozvodem rodičů.

Jak autorka diplomové práce již uvedla, míra a druh reakcí dětí na rozvod záleží na pohlaví dítěte, jeho osobnosti i věku. Jinak se projevují například děti roční či předškolní, jinak děti dospívající, které si již můžou vytvořit svůj vlastní postoj k situaci, ve které se nachází a lépe se v ní orientují. Rozvod rodičů na dítě působí v každém jeho věku, někdy krátkodobě, jindy dlouhodobě až trvale.

Diplomantka se zaměřuje na děti mladšího školního věku.

„Několik studií z poslední doby ukazuje, že děti ve věku pět až devět let jsou rozchodem rodičů ovlivněny nejvíce“. (Smith, 2004)

V této věkové skupině je považuje dítě rodinu za celý svět a kvůli nečekaným a nepříjemným změnám, které s sebou rozvod nese, se nachází v náhlé nejistotě a se svými pocity si neví rady. Své rodiče dítě považuje za nejlepší lidi na světě a odejde-li jeden z nich, ztrácí svou dosavadní jistotu. To, co pro dítě do této doby bylo vším, nenávratně mizí. (Smith, 2004)

Autoři se shodují na následujících projevech dětí mladšího školního věku.

V období nástupu dětí do školy, především u dětí, jejichž školní připravenost není ideální, se s rozvodem rodičů zátěž na dítě násobí. (Novák, 2007)

Děti se musí soustředit na přechod z mateřské školy do školního prostředí, myšlenky na rozchod rodičů, smutek a deprese jim situaci neusnadní. Děti mohou být nesoustředěné, labilní a náladové. Domácí situace zřetelně podporuje záchvaty vzteku a projevy agrese. V souvislosti s regresí se může zhoršit i výslovnost, slovní projev se stává nesrozumitelným. (Matějček², 1994)

Ve stresu se také u dětí zvyšuje míra úrazovosti. Děti ve věku sedmi až deseti let pociťují výrazně ztrátu rodiče, která vyvolává pocity smutku i agresivitu. (Novák, 2007)

Děti často pláčou, čímž projevují touhu po nepřítomném rodiči. Mohou trestat své okolí tím, že provokují nebo se uzavírají a odmítají spolupracovat. Nezanedbatelné jsou psychosomatické příznaky jako bolesti hlavy a břicha, nespavost, vysoká citová závislost na rezidenčním rodiči. Chlapci mohou trpět rozvodem více než dívky. Reagují nejčastěji smutkem, neurotickými projevy a poruchami chování. V tomto věkovém období jsou chlapci zranitelnější a citlivěji vnímají změny. Jejich adaptace na rozvod bývá delší. (Procházková, 2011)

Některé děti mohou mít problémy se soustředěním se na školní povinnosti. Pro jiné je škola bezpečným útočištěm, kde přicházejí na jiné myšlenky, díky nimž se odpoutávají od domácích starostí. Starší, jedenáctileté, dvanáctileté děti mívají více sklony ke vzteku, depresím a pociťují zlost na jednoho nebo oba rodiče. (Smith, 2004)

Děti mohou v tomto věku věřit, že je nerezidenční rodič odmítá a v důsledku toho jsou přístupnější k programování proti druhému rodiči. (Smith, 2004)

4 Praktická část

Výzkumná část sleduje vliv rozvodu a následného porozvodového uspořádání na děti mladšího školního věku. Zaměřuje se na reakce dětí na rozvod rodičů a změny, ke kterým dochází. Diplomantka se zabývá pouze reakcemi pozorovatelnými ve školním prostředí, jež může registrovat vyučující pedagog, který je s dětmi v každodenním kontaktu. Věnuje se třem oblastem, v nichž u dětí, které prožívají spolu se svou rodinou rozvod, může docházet ke změnám a vzniku problémů. Prostřednictvím kvalitativního výzkumu zjišťuje od respondentů, k jakým změnám v oblasti chování, emočního prožívání a školní práce a prospěchu došlo u osmi vybraných dětí mladšího školního věku v závislosti na jejich pohlaví, věku, osobní charakteristice a typu porozvodové péče, v které se nacházejí. Zároveň zjišťuje, jak učitelé vnímají žáky zažívající rozvodové obtíže a jaké postoje učitelé k této problematice zaujímají. V závěru empirické části diplomové práce autorka shrnuje zjištěné informace o nejčastějších reakcích na rozvod, které může učitel u žáků evidovat, o důsledcích rozvodu, jež se mohou objevovat různě dlouhou dobu po něm a o změnách, k nimž u dětí prožívajících rozvod může dojít. Doporučuje učitelům prvního stupně základní školy jak přistupovat k dítěti, čeho si všimnout, čeho se vyvarovat a jak dítěti pomoci.

4.1 Současný stav

Téma výzkumu bylo zvoleno z důvodu vysokého počtu dětí, jejichž rodiče se rozvedli nebo se rozvádějí, s cílem zjistit, jak rozvod na děti mladšího školního věku působí a ovlivňuje je ve školním prostředí. Česká republika se v rámci Evropy řadí mezi země s vysokou úrovní rozvodovosti a s dalšími rozvody přibývá nezletilých dětí, které se potýkají s problémy v důsledku rozvodu jejich rodičů. Rozvod se v posledních desetiletích stává další docela běžnou událostí, se kterou se dítě v životě musí vyrovnat a bývá velkým zásahem do jeho osobního vývoje. Důsledky rozvodu se projevují na dětech ve všech oblastech jejich života. Každé dítě je individualita a snáší rozvod odlišně. Může se chovat jinak v domácím i školním prostředí, různě se projevovat či ventilovat emoce. Učitel, který je s dětmi

z rozvedených rodin v denním kontaktu, může registrovat změny v chování, emočním prožívání i školní práci a prospěchu.

Každé dítě rozvodem rodičů určitým způsobem trpí. Někteří jedinci si nesou následky rozvodu v různé míře po celý zbytek života. Proto je vhodné se dozvědět, jak děti mohou na rozvod reagovat, jaké zvláštnosti u nich může učitel registrovat a jak jim pedagogové mohou pomoci od bolesti a zármutku.

4.2 Formulace výzkumných otázek a cílů výzkumu

Výzkumné otázky

Jaký vliv má rozvod a následná porozvodová péče na dítě mladšího školního věku ve školním prostředí?

Jaké reakce se mohou u dětí dostavit v oblasti chování a emočního prožívání?

Jaké reakce se mohou u dětí projevit v oblasti školní práce?

Jaký postoj zaujímají učitelé k dětem, jež procházejí rozvodovou situací?

Jaký postoj zaujímají učitelé k rozvodové problematice?

Cíle výzkumu

Cílem výzkumu je zjistit, jaké reakce na rozvod ve školním prostředí mohou u dětí mladšího školního věku pedagogové registrovat.

Cílem výzkumu je zformulovat doporučení učitelům prvního stupně základní školy, týkající se přístupu k dítěti, prožívajícímu rozvod svých rodičů, jak k dítěti přistupovat, čeho si všímat, čeho se vyvarovat a jak dítěti pomoci.

4.3 Metoda výzkumu

K dosažení cílů praktické části diplomové práce byla použita kvalitativní metoda výzkumu – polostrukturovaný rozhovor. Oporou byl diplomantce předem připravený „dotazník“ v podobě záznamového archu. Rozhovor s respondenty byl nahráván na diktafon a odpovědi zároveň zaznamenávány do záznamového archu.

Metoda polostrukturovaného rozhovoru je nestandardizované tázání jednoho účastníka výzkumu jedním výzkumníkem za pomoci několika otázek. Rozhovor

vychází z předem připravených témat a otázek. (Švaříček, 2007) Tato metoda výzkumu byla vybrána pro svou efektivnost a přímý styk s respondentem. Před realizací rozhovoru byl sestaven dotazníkový arch s otázkami, jež vycházejí z teoretické části práce. Rozhovor byl veden s respondenty z řad učitelů na prvním stupni základní školy, kteří souhlasili se spoluprací. Cílem rozhovoru bylo zjistit, jaké reakce na rozvod mohou u dětí mladšího školního věku registrovat pedagogové ve školním prostředí, jaký postoj zaujímají k dětem, jež procházejí rozvodovou situací a jaký postoj zaujímají k rozvodové problematice.

4.3.1 Výzkumný soubor

Výzkumným souborem jsou pedagogové na prvním stupni základní školy, kteří se denně setkávají s dětmi z rozvedených rodin. Představují respondenty, kteří mohou nejlépe registrovat vzniklé změny ve školním prostředí, které se projevují u dětí, jejichž rodiče se rozvádějí.

Výzkumný vzorek je tvořen osmi učitelkami - ženami, které byly ochotny podat podrobné informace o jejich žákovi, který v uplynulých třech letech prošel rozvodovou situací svých rodičů.

Výběr respondentů byl založen na určitých předpokladech.

Kritérium výběru respondenta:

Učitel na 1. stupni základní školy.

Učitel má ve třídě dítě z rozvedené rodiny.

Učitel učil dítě před a po rozvodu jeho rodičů a může tak registrovat reakce dítěte na rozvod rodičů a popisovat změny, k nimž došlo.

Kritérium výběru dítěte, o němž respondent podává informace:

Dítě na 1. stupni základní školy.

Dítě běžně zdravé a vyvíjející se.

Dítě, jehož rodiče se rozvedli a od rozvodu uplynuly maximálně 3 roky.

Další kritérium ve výběru dětí spočívalo v druhu porozvodového uspořádání, do kterého byly svěřeny.

4.3.2 Výzkumný nástroj

Z výzkumných nástrojů k empirické části byla vybrána metoda rozhovoru formou záznamového archu, dotazníku.

Dotazník je rozdělen do pěti okruhů.

První okruh otázek je identifikační. Ptá se na léta praxe respondenta, ročník, ve kterém aktuálně vyučuje a počet dětí v jeho třídě.

Další dva okruhy otázek se vztahují k dítěti, o němž je potřeba získat informace. První z nich se ptá na základní údaje o dítěti. Druhá část otázek je rozčleněna do dvou oblastí, v nichž jsou zaznamenávány reakce na rozvod a změny dítěte během rozvodové situace. Výběr konkrétních oblastí je inspirován literaturou (Vágnerová, 2005) a jsou jimi oblast chování a emočního prožívání a oblast školní práce a prospěchu. Oblast chování a citového prožívání od sebe na rozdíl od literatury není oddělena, protože tyto dva psychické jevy spolu úzce souvisí a jsou nemyslitelné jeden bez druhého. Chování, které učitel může pozorovat zvnějšku, je obrazem nitra dítěte, jeho citového prožívání. Pro diplomantku i respondenty by odlišování těchto psychických jevů bylo obtížnější.

Zahrnuta je otázka týkající se zdravotního stavu dítěte před a po rozvodu rodičů.

Ve čtvrtém okruhu otázek jsou zjišťovány informace o vzájemném vztahu respondenta a žáka a o přístupu respondenta k situaci žáka.

Poslední, pátá oblast otázek se zajímá o respondentův přístup k rozvodové problematice obecně.

V závěru hlavní části rozhovoru je respondentovi ponechán prostor pro případné vlastní doplnění dotazování.

4.3.3 Realizace výzkumu

Výzkum byl realizován v prvním pololetí roku 2012 v Trutnově a v Praze. Školy, jež byly kontaktovány, byly vybírány bez kritérií, důležité bylo splnění stanovených podmínek přímo respondenty.

Na základě doporučení byly elektronicky nebo telefonicky kontaktováni respondenti, u nichž se předpokládalo splnění určených kritérií. Z deseti oslovených

pedagožek na prvním stupni základní školy byl uskutečněn rozhovor s osmi. Zbýlé dvě nesplňovaly všechny zadané podmínky.

Respondentky byly seznámeny se záměrem rozhovoru a po jejich souhlasu ke spolupráci byl s nimi dohodnut čas a místo konání schůzky.

Rozhovory s učitelkami byly provedeny v prostředí školy, nejčastěji v jejich kabinetu. Rozhovor byl veden s každou z nich samostatně, za nepřítomnosti jakékoliv další osoby. Celý rozhovor byl nahráván na diktafon a odpovědi průběžně zaznamenávány do záznamového archu.

V úvodní části rozhovoru bylo respondentkám opět vysvětleno, proč se výzkumu účastní a k čemu budou sloužit jeho výsledky. Bylo zmíněno, že rozhovor je anonymní, proto není požadováno jméno respondenta, název školy ani jméno dítěte, o němž sděluje informace. Respondentky byly stručně informovány, z jakých otázkových okruhů se rozhovor skládá a jak dlouho bude přibližně trvat jeho zodpovězení. Byl vysvětlen způsob zaznamenávání odpovědí a následně požadován souhlas k nahrávání rozhovoru.

V hlavní části byly respondentkám položeny předem připravené otázky, na něž byla potřeba získat odpověď. Bylo dodržováno pořadí jednotlivých otázek, pokud byla odpověď respondentek nejasná, byly požádány o vysvětlení.

Ukončovací část rozhovoru tvořilo poděkování za respondentův čas.

Snahou bylo klást otázky týkající se výhradně situací pozorovatelných ve školním prostředí, na něž pravděpodobně respondentka zná odpověď. Otázky byly tvořeny tak, aby byla co nejvíce dodržována určitá kritéria - byly jasné, nenavádějící a vztahující se k výzkumným problémům a cílům.

Předem byly respondentky požádány, aby se soustředily na chování, prožívání a školní práci a prospěch dítěte v době před rozvodem a oznámily registrované změny, ke kterým došlo v době, kdy dítě prožívalo rozvodovou situaci.

Ke každému rozhovoru byla provedena přesná transkripce výpovědi respondentky, která byla zanechána v zcela originálním znění.

Následovalo kódování rozhovoru řádek po řádku a kategorizace dat, která byla segmentována do tabulek a následně interpretována.

4.4 Sumarizace jednotlivých respondentů

Ve výzkumu je pracováno s rozhovory osmi respondentek, které splňují daná kritéria pro výzkum. Všechny jsou učitelkami prvního stupně základní školy. Výběr pouze ženského pohlaví odůvodňují absencí mužů mezi pedagogy na prvním stupni základních škol. Jednotlivým respondentkám a dětem, jichž se informace týkají, je z důvodu anonymity přiřazeno fiktivní jméno.

Jeden z rozhovorů popisuje netypický případ. Jde o chlapce, který byl původně svěřen do péče otce. Respondentka zaznamenala u dítěte adaptační problémy až později, a to v souvislosti se změnou výchovného prostředí – s přechodem od otce k matce.

Rozhovor č. 1: Respondentka paní Alena a žák Petr

Respondentka Alena učí na městské škole v Trutnově 23 let. Nyní učí druhou třídu, v níž má 22 dětí, z toho 8 je z rozvedených rodin. Všechny děti jsou svěřeny do péče matky. Respondentka potvrzuje nárůst rozvodovosti.

Alena hovoří o žákovi Petrovi, jemuž je osm let, byl svěřen do péče matky a s otcem tráví každý druhý víkend. Dle respondentky má Petr s nerezidenčním rodičem pozitivní vztah. Rodičům po rozvodu vznikly problémy s financováním školních záležitostí.

Od rozvodu Petrových rodičů uplynulo sedm týdnů. Alena uvádí, že se dítě s rozvodovou situací zdánlivě již vyrovnalo, usuzuje tak z návratu jeho chování ke standartu. Doba, která od rozvodu uplynula, je však krátká, a proto se mohou další možné reakce teprve dostavit. Petr na základě matčina rozhodnutí dochází do pedagogicko-psychologické poradny kvůli problémům v emoční oblasti, ve které se projevuje příliš lítostivě a s nadměrným smutkem. Respondentka je od první třídy v kontaktu pouze s matkou dítěte, od níž se o rodinné situaci dozvěděla.

Dítě je klidné povahy, nenápadné, není sebevědomé a je málo aktivní.

Petrův otec odešel od rodiny v době Vánoc, asi po měsíci následoval rozvod. V té době si Alena všimla prvních změn. Dítě neovládalo své emoce, nadměrně smutnilo, plakalo, bylo úzkostnější, roztěkané, nervózní, postrádalo motivaci k práci, bylo méně připravené do školy. V pozorovatelném projevu chování

k razantním změnám nedošlo, největší problémy respondentka zaznamenala v citové oblasti.

Učitelka i žák mají k sobě oboustranný hezký vztah neovlivněný rozvodovou situací Petrových rodičů. Alena nabízí dítěti pomoc, bere ohledy na jeho emoční situaci, vyslechne ho, snaží se o osobnější přístup k žákovi. Stav dítěte po rozvodu ji ovlivnil i v klasifikaci, hodnotila žáka mírněji, aby ho nestresovala školními problémy.

Respondentka Alena se s problémy dětí, vzniklými kvůli rozvodu, obrací na jejich rodiče. Ti se podle ní soustředí na vlastní problémy a neuvědomují si plně situaci, ve které se nachází jejich dítě a nechovají se k dítěti tak, aby bylo ušetřeno dalších a zbytečných trápení.

O rozvodové problematice respondentka s dětmi ve škole hovoří, je pro ni ale nesnadné jim toto téma otevřít z důvodu ohledu na citlivost dětí, které rozvod rodičů prožily. Podle ní je vhodné začít s dětmi hovořit o rodinných vztazích, problémech a rozvodu až ve věku jejich devíti let, ve třetí třídě.

Reflexe rozhovoru č. 1

Rozhovor s respondentkou Alenou se konal v jejím kabinetu a trval 23 minut. Setkání proběhlo v klidné atmosféře, respondentka vystupovala velmi příjemně a ochotně. Petrovy reakce na rozvod rodičů se dostavily především v emoční oblasti. Alena chlapce litovala, a proto byla tolerantnější, snažila se mu mnoho situací usnadnit. Ač Alena sděluje, že se chlapec projevuje měsíc po rozvodu rodičů stejně jako před ním, myslí si, že je možné, že se reakce ve větší míře teprve dostaví.

Rozhovor č. 2: Respondentka paní Barbora a žákyně Radka

Respondentka Barbora vyučuje devátým rokem v trutnovské škole na kraji města. Ve třídě má 26 dětí, z toho sedm z rozvedených rodin. Děti, kromě jednoho ve střídavé péči, jsou svěřeny do péče matek. Nyní učí pátým rokem stále stejnou třídu.

Barbora informuje o své žačce Radce. Její rodiče se rozvedli před necelými dvěma lety a v té době jí bylo devět let. Dítě bylo svěřeno do péče matky, s otcem se vídá každý druhý víkend. O svém otci Radka nemluví, naopak o matce a jejím novém partnerovi hovoří běžně.

Barbora vnímá Radku jako nenápadnou klidnou dívku, která se příliš neprojevuje, je ukázněná, nikdy nevyrušuje. Jako učitelka má s žákyní oboustranný pozitivní vztah.

Respondentka v období rozvodu Radčiných rodičů zaznamenala změny u dítěte pouze v oblasti chování a citového prožívání. O rodinné situaci se dozvěděla od matky, s otcem není od první třídy v kontaktu.

Barbora uvádí, že největším projevem nesouhlasu s rozvodem rodičů byl smutek, který dítě projevovalo v nadměrné míře. Radka byla ustrašená, plakala, byla smutná, nejistá, roztěkaná, nervózní.

Ač v době rozvodu rodičů dívka postrádala motivaci k práci a nebyla příliš soustředěná, školní prospěch měla stále stejný.

Respondentka usuzuje, že se Radka s porozvodovou situací vyrovnala půl roku po něm. Smutek, jako reakce na rozvod rodičů, odezněl. Nyní, dva roky po rozvodu, se ze zkušeností domnívá, že je v péči matky spokojená, o otci nemluví, ale prozradila, že k němu nerada jezdí na víkendy.

Barboře nečiní problém s dětmi na téma rodinné vztahy a rozvod hovořit. Je ochotna se věnovat jednotlivým případům, které se jí ve třídě vyskytnou a je schopna nabídnout pomoc jak dětem, tak jejich rodičům. Podle respondentky je možné změny, jež jsou následkem rozvodu, ve školním prostředí ovlivnit, pokud má dítě k učiteli důvěru.

Reflexe rozhovoru č. 2

Rozhovor s respondentkou Barborou proběhl po konci vyučování v její třídě. Samotný rozhovor trval 19 minut. Barbora působila vlídně, mile, a stejně takovým způsobem hovořila o svéžačce Radce. Radku rozvod jejich rodičů poznamenal především v emocionální rovině. Barbora se zajímala o psychický stavžačky, nabízela dívce pomoc, dbala o jejich pozitivně laděný vzájemný vztah a měla zásluhu na jejím návratu do psychické pohody v rámci školního prostředí.

Rozhovor č. 3: Respondentka paní Daniela a žákyně Sára

Respondentka Daniela učí na základní škole v Trutnově. V praxi je šest let a v současnosti vede druhý ročník. V její třídě je 15 žáků, z toho čtyři děti jsou z rozvedených rodin, všechny svěřené do péče matky.

Daniela podává informace o dívce Sáře, které je aktuálně osm let. Její rodiče se rozvedli před sedmi měsíci, když chodila do první třídy a byla svěřena do matčiny péče. S otcem se od rozvodu, kdy se odstěhoval, nestýká. Sára navštěvuje od první třídy pedagogicko-psychologickou poradnu, z důvodu problémů s učením a chováním. Rodina je romského původu a je v evidenci OSPODu. O prospívání své dcery se nezajímá ani jeden z rodičů, neúčastní se rodičovských schůzek, od první třídy mají problémy s financováním školních záležitostí. O problémech v rodině však matka Danielu jednorázově informovala.

Učitelka pozoruje změny u Sáry od druhého pololetí první třídy, tedy více než půl roku před vlastním rozvodem. Respondentka o problémech v rodině věděla, jak od matky, tak od oddělení sociálně - právní ochrany dětí, proto nastalé změny v oblasti chování a prožívání jako reakce dívky na rozvod chápala.

Sára je od první třídy v kolektivu neoblíbená, nemá kamarády, je neukázněná, samotářská, vymlouvá se, vyrušuje a lže.

Rozvod rodičů ji ovlivnil negativně, je agresivní, vzpurná, vzteklá a nejistá. Po prospěchové stránce je nadále podprůměrná.

Daniela se snaží u Sáry mírnit agresivitu, ovlivnit její chování, ale nedaří se jí to. Dívka je ve škole neúspěšná od první třídy a od doby, kdy se rodinné problémy prohloubily, se její neúspěšnost zhoršuje. Podle respondentky se se situací v rodině zatím nevyrovnala.

Na téma rodinné problémy a rozvod Daniela s dětmi hovoří v hodinách od čtvrté třídy a nečiní jí to problém. Myslí, že důsledky rozvodu, které se projevují u dítěte ve škole, zmírnit může, rodiče s ní ale musí spolupracovat.

Reflexe rozhovoru č. 3

Rozhovor s respondentkou Danielou se konal v jejím kabinetu a trval 22 minut. Respondentka byla z rozhovoru podle svých slov mírně nervózní, přesto vystupovala příjemně. O své žačce podávala informace stručně. Sára není mezi žáky oblíbená a pravděpodobně k ní nepocituje sympatie ani Daniela. Snažila se dívce pomoci nejen v době po rozvodu jejích rodičů, ale i v období před ním. Pomáhala jí s jejími problémy, regulovala její chování, ovšem bez jakékoliv dívčiny pozitivní reakce.

Rozhovor č. 4: Respondentka paní Eva a žák Šimon

Respondentka Eva má dvanáctiletou praxi na základní škole na vsi poblíž Trutnova. Nyní učí ve třetí třídě, v níž je 22 žáků, z toho pět pochází z rozvedené rodiny. Během své praxe se setkala s dětmi svěřenými převážně do péče matky, v poslední době přibývá dětí svěřených do střídavé péče.

Evou popisovaný případ se od ostatních liší, informuje o chlapci Šimonovi, který byl po rozvodu před dvěma a půl lety původně svěřen do péče otce, v té době mu bylo šest let a chodil do první třídy. Během rozvodu neregistrovala učitelka u chlapce žádné významné reakce. Ty nastaly až po dvou letech, v souvislosti se změnou výchovného prostředí. Šimon byl svěřen matce, u které stále v současné době žije, s otcem se vídá každý druhý víkend.

Na třídní schůzky se dostavuje a se školou spolupracuje výhradně otec, i nyní, kdy je chlapec v matčině péči. S matkou není Eva v kontaktu.

Šimon je nadprůměrně inteligentní, v péči otce jeho chování nevybočovalo z normálu. Po jeho svěřením matce pozorovala respondentka změny v rovině chování, citové i prospěchové. Šimon se na sebe snažil za každou cenu upozornit, v kolektivu byl neoblíbený, neměl opravdové kamarády, choval se nevhodně, agresivně a ubližoval svým spolužákům. Zhoršil se v prospěchu, nebyl připraven do školy, nesoustředil se na práci a postrádal motivaci. Neovládal své emoce, byl náladový, agresivní, nervózní, přetvařoval se. Podle respondentky se se změnou stavu porozvodové péče zatím nevypořádal.

Eva svůj vztah k chlapci popisuje jako běžný, neměnicí se. Snažila se Šimonovi několikrát domluvit, ale neuspěla.

Respondentka se svými žáky na téma rodinných vztahů a rozvodu hovoří, ale domnívá se, že jde o téma choulostivé. Snaží se vzbudit důvěru u dětí, které se nacházejí v rozvodové situaci svých rodičů, a doufá, že nebudou mít strach se na ni se svými problémy obrátit.

Reflexe rozhovoru č. 4

Rozhovor s respondentkou Evou proběhl v jejím kabinetu během velké přestávky, trval 18 minut. I když Eva působila přísně, během rozhovoru byla příjemná, na otázky odpovídala stručně, ale výstižně, nejspíš kvůli malému časovému prostoru. Chlapec Šimon se po změně výchovného prostředí projevoval odlišně především v rovině chování. Ivana má velký zájem na návratu chlapce

k jeho původnímu běžnému projevu. Za posledního půl roku se jí to ještě nepodařilo.

Rozhovor č. 5: Respondentka paní Hana a žákyně Tereza

Respondentka Hana učí na základní škole na okraji Prahy ve čtvrté třídě. V praxi je sedmnáct let. Ve třídě má 21 dětí a z nich mají dvě rozvedené rodiče. Jedno je svěřeno do péče otce a druhé do střídavé výchovy.

Hana informuje o žákyni Tereze, které je deset let a jejíž rodiče se rozvedli před necelým rokem, když chodila do třetí třídy. Tereza byla svěřena do péče otce, a ač je soudně stanovena návštěva matky jednou za čtrnáct dní na víkend, vídá se s ní mnohem častěji. Učitelka je v kontaktu s oběma rodiči.

Respondentka charakterizuje Terezu jako oblíbenou, hodnou dívku. Nastalých změn u Terezy si respondentka všimla v době po rozvodu, o němž ji informovali oba rodiče. Po rozvodu učitelka pozorovala, že byla dívka smutná, zamlklá, úzkostná, nervózní, uzavírala se do sebe. V oblasti školního prospěchu došlo ke zhoršení, které trvalo asi tři měsíce. Dívka zapomínala věci, nesoustředila se na školní práci a ztratila k ní motivaci.

Respondentka po rozvodu rodičů Terezu více poznala, častěji si s ní povídá, dívka u ní vyhledává pomoc. Usuzuje, že se dívka se změnami po rozvodu stále nevyrovnala, zvláště po citové stránce.

Respondentka s dětmi o rozvodu nehovoří ráda, ale když je třeba, nebo na toto téma narazí, nebrání se mu. Myslí si, že pokud rodiče spolupracují s učitelem, je možné se domluvit na omezeních a změnách v přístupu k dítěti, a tím mu pomoci v jeho složité situaci, kterou během a po rozvodu svých rodičů prožívá.

Reflexe rozhovoru č. 5

Rozhovor s respondentkou Hanou proběhl v jejím kabinetu po konci vyučování a trval 22 minut. Respondentka působila velmi příjemně a klidně. Její žačka Tereza rozvod rodičů nesla těžce především po emocionální stránce. Hana má s dívkou blízký vztah, snažila se jí pomoci, záleželo jí na dívčině emočním rozpoložení. S ohledem na její stav ji nechává stále více v klidu, nechce ji příliš zatěžovat školními záležitostmi.

Rozhovor č. 6: Respondentka paní Ivana a žák Vojtěch

Respondentka Ivana učí dvacet čtyři let na základní škole v centru Trutnova. Nyní učí ve třetí třídě, v níž je 22 dětí a z nich asi šest z rozvedených rodin. Všechny, kromě chlapce, o kterém Ivana podává informace, jsou svěřeny do péče matky. Na základě poznatků ze své dlouholeté praxe je Ivana přesvědčena o tom, že míra rozvodovosti značně roste.

Respondentka informuje o Vojtěchovi, jehož rodiče se rozvedli před dvěma lety, když mu bylo sedm let a chodil do první třídy. Dítě bylo svěřeno rodičům do střídavé péče po čtrnácti dnech. S otcem bydlí v centru Trutnova a s matkou ve městě vzdáleném 20 km od otcova bydliště, do školy musí tedy dojíždět. V době rozvodu měla Vojtěchova matka nového partnera, který na syna působil negativně. Chlapec těžce nesl i odloučení od své pokrevní mladší sestry, která zůstala ve výhradní péči matky. Rodiče spolu příliš nekomunikovali a prostředníkem pro komunikaci jim byl Vojtěch. Školní příprava byla lepší u otce, ale pravděpodobně z důvodu otcova nekompromisního přístupu. Vojtěch se v období rozvodu rodičů upnul na svého domácího mazlíčka, králíka, který se stal ústředním tématem jeho hovorů.

Na začátku první třídy byl chlapec klidný, bázlivý. Změny se projevily půl roku před rozvodem rodičů a to náhlým zhoršením kvality písma. Vojtěch byl neklidný, agresivní, nejistý, nervózní, neukázněný, vyrušoval, byl unavený v souvislosti se změnou bydliště a dojížděním. Změnil okruh kamarádů, družil se s problémovými dětmi, zhoršil se jak v chování, tak v prospěchu. Jako největší problém respondentka shledávala agresivitu, která se u Vojtěcha v dřívějších dobách neobjevovala.

Ivana uvádí, že se Vojtěch s porozvodovou situací již vyrovnal, je zklidněný, psychicky odolnější, samostatnější a sebejistější. Problémy trvaly asi rok, v situaci kdy Vojtěch jasně věděl, co bude dál, došlo k celkovému uklidnění.

Respondentka se snažila v nejtěžším období chlapce pochopit, vcítit se do jeho situace a byla k němu shovívavější.

Vést s dětmi rozhovor o rodinných problémech je pro ni choulostivé a nepříjemné, ale pokud děti chtějí, je ochotná si o těchto záležitostech popovídat.

Reflexe rozhovoru č. 6

Rozhovor s respondentkou Ivanou proběhl v jejím kabinetu a trval 21 minut. Respondentka hovořila rychle a stručně, téměř bez mimiky, působila odtažitě. U Vojtěcha byla po rozvodu rodičů největším problémem agresivita. Ivana se chlapci snažila pomoci, usměrňovala jeho chování, uklidňovala ho, byla tolerantnější. Vhodně se angažovala i v rámci rodiny, chtěla, aby spolu rodiče komunikovali alespoň o školních problémech chlapce. V rámci školy se chlapec na rozvod rodičů adaptoval po roce, pomohla tomu učitelka Ivana i třídní kolektiv.

Rozhovor č. 7: Respondentka paní Jana a žák Lukáš

Respondentka Jana učí na základní škole na okraji Prahy, má osm let praxe a vyučuje ve čtvrtém ročníku. Ve třídě má 25 dětí, z toho čtyři z rozvedených rodin.

Jana hovoří o Lukášovi, jemuž je nyní deset let. Jeho rodiče se rozvedli před dvěma lety, když byl ve druhé třídě. Byl svěřen do střídavé výchovy v týdenních intervalech u matky a u otce. Respondentka se o plánovaném rozvodu dozvěděla od obou rodičů, se kterými je v častém kontaktu. Rodinné problémy začaly již v době docházky dítěte do mateřské školy, při nástupu do školy základní byl na rodinnou situaci zvyklý.

Učitelka Lukáše charakterizuje jako oblíbeného, tichého, nenápadného, kamarádského žáka.

U chlapce respondentka pozorovala změny přímo v době po rozvodu, kdy ztratil jistotu a nevěděl, co se s ním bude dít dál. Lukáš se choval vzpurně, byl více samotářský, vymlouval se, neměl věci v pořádku a zapomínal. Po dobu jednoho měsíce po rozvodu rodičů se také prospěchově zhoršil a nesoustředil se na výuku. Byl smutnější, úzkostný, agresivní, přetvařoval se, byl ve stresu. Podle informací od rodičů byl daleko víc nevyrovnaný v domácím prostředí, než ve škole.

Jana uvádí, že se Lukáš během roku a půl s rozvodem svých rodičů vyrovnal. Rodiče spolu udržují přátelské vztahy, což se kladně odráží v jeho psychice. Nyní se Lukáš jeví více zodpovědný. Respondentka je k dítěti dodnes tolerantnější, např. pokud nemá věci v pořádku v důsledku střídání bydliště.

Janě rozvodová tematika nečiní problémy a sama upřednostňuje rozvod před životem v neprospívajícím vztahu. S dětmi o rozvodu hovoří jako o záležitosti, která se v životě stává.

Reflexe rozhovoru č. 7

Rozhovor s respondentkou Janou proběhl v kabinetu během její volné hodiny a trval 25 minut. Jana hovořila spontánně, působila vesele a příjemně. Projevovala zájem o rozhovor a radost z možnosti pomoci. Jana hovořila o rozvodu jako o běžné záležitosti. Sama má zkušenosti s rozvodem svých rodičů a měla to štěstí, že rodinné vztahy zůstali klidné. Lukášovi v době rozvodu rodičů nabízela pomoc, byla tolerantnější v jeho klasifikaci, shovívavější k jeho chování. Jana lituje děti, které zažívají rozvod rodičů, ale věří, že pokud je možná domluva mezi rodiči, nemusí na dětech zanechat pouze negativní dopady.

Rozhovor č. 8: Respondentka paní Karla a žák Marek

Respondentka Karla učí v malotřídce na základní škole na vesnici poblíž Trutnova. Ve třídě má 19 žáků, rozvedené rodiče má pouze jeden žák, patřící do čtvrté třídy, o kterém sděluje informace. Za pětadvacet let praxe se setkala pouze se třemi žáky procházejícími rozvodem rodičů. Tento fakt přisuzuje tomu, že vesnice, v níž je škola, žije poklidným životem a rodiny jsou stabilní.

Respondentka hovoří o chlapci Markovi, jemuž je nyní deset let. Jeho rodiče se rozvedli asi před rokem, když navštěvoval třetí třídu. Chlapec byl svěřen do střídavé porozvodové péče, probíhající po týdnu. O rozvodu Markových rodičů se prvně dozvěděla z řečí v obci, později jí zprávu potvrdil pan ředitel, kterého rodiče informovali. Karla je v kontaktu s oběma rodiči, ti však spolu vůbec nekomunikují. Nejvyhrocenější jak pro dítě, tak pro rodiče byly situace, když si rodiče dítě po týdnu předávali. Marek v rozhovoru o rodičích mluvil vždy o každém zvlášť. Karla chlapce popisuje jako občas vzpurného, jinak oblíbeného, hodného žáka.

V období rozvodu byl chlapec zakřiknutý, vylekaný, bojácný. Karla až s potvrzením informace o rozvodu jeho rodičů přisoudila změny chování reakcím na rozvod rodičů. Vnímala, že je Marek více zamlklý, smutný, plačtivý, ustrašený, nejistý, flegmatický a ve stresu. Byl více unavený, osamocený a vymlouval se. Kvůli nedostatečnému dohledu rodičů na přípravu do školy se zhoršil v pozornosti, prospěchu, a protože měl strach z reakcí rodičů na špatné známky, zatajoval je.

Respondentka usuzuje, že se Marek během tří čtvrtě roku s rodinnou situací vyrovnal, uklidnil, negativní reakce na rozvod rodičů jsou v souvislosti se školou minimální.

Karla je ze svého přesvědčení zásadně proti střídavé rodinné péči. Podle ní neznamená, že jeví-li se dítě v pořádku, nemůže být poškozena jeho psychika.

Reflexe rozhovoru č. 8

Rozhovor s respondentkou Karlou proběhl v její třídě po konci výuky a trval 18 minut. Karla působila velmi klidně, hovořila pomalu a rozvažovala každou odpověď. Zdálo se, že má strach, aby svého žáka svými odpověďmi nějak nepoškodila. Rozvod rodičů na Marka působil především v emoční oblasti. Karla chlapci nabídla pomoc, velmi ho litovala. Karla je přesvědčena o tom, že střídavá výchova nemůže být v zájmu žádného dítěte. Nevěří, že dítě může být při střídání dvou rodinných prostředí v psychické pohodě.

4.5 Výsledky a diskuze

Počet dětí, o nichž byly zjišťovány informace, odpovídá počtu respondentek. Původním úmyslem bylo rovnoměrné zastoupení obou pohlaví (čtyři chlapci a čtyři dívky) a rovnoměrné zastoupení všech typů porozvodové péče (péče matky, péče otce, střídavá péče).

Původní plán nebylo možno splnit z důvodu nezastoupení těchto dětí ve třídách oslovených respondentek. Výsledkem je podání informací o pěti chlapcích a třech dívkách, z toho o třech dětech v péči matky, třech dětech ve střídavé péči a jednom dítěti v péči otce.

Do osmi příběhů je zahrnut i případ chlapce, který změnil výchovné prostředí od otce k matce.

Tabulka 1: Identifikační údaje

Respondent/ respondentka	Škola – lokalita	Léta praxe	Pohlaví a jméno dítěte	Typ porozvodového uspořádání
Alena	Trutnov-město	23	Petr / chlapec	Matka
Barbora	Trutnov-ves	9	Radka / dívka	matka
Daniela	Trutnov-město	6	Sára / dívka	matka
Eva	Trutnov-ves	12	Šimon / chlapec	matka (dříve otec)
Hana	Praha-okraj	17	Tereza / dívka	otec
Ivana	Trutnov-město	24	Vojtěch / chlapec	střídavá
Jana	Praha-okraj	8	Lukáš / chlapec	střídavá
Karla	Trutnov-ves	25	Marek / chlapec	střídavá

Výzkumu se účastnilo osm respondentek, žen s praxí od šesti do dvaceti pěti let. Šest respondentek vyučuje ve školách na Trutnovsku, z toho tři v centru města a tři v okolních obcích. Dvě respondentky učí na školách v Praze, z nichž obě se nachází na okraji města. Respondentky podávají informace o pěti chlapcích, přičemž jeden je svěřen do péče matky, tři jsou svěřeni do střídavé péče a jeden

chlapec byl svěřen do péče otce a po dvou letech do péče matky, a déle o třech dívkách, z nichž dvě jsou svěřeny do péče matky a jedna do péče otce.

Tabulka 2: Obecné informace o žákovi

Dítě	Typ porozvodového uspořádání	Věk dítěte nyní	Doba, která uplynula od rozvodu	Věk dítěte v době rozvodu	Docházka do poradenských center
Petr	matka	8	1 měsíc	8	ppp
Radka	matka	11	2 roky	9	ne
Sára	matka	8	7 měsíců	7	ppp
Šimon	matka (dříve otec)	9	2,5 roku	6	ne
Tereza	otec	10	1 rok	9	ne
Vojtěch	střídavá péče	9	2 roky	7	ne
Lukáš	střídavá péče	10	2 roky	8	ne
Marek	střídavá péče	10	1 rok	9	ne

Vybraným dětem bylo v době rozvodu jejich rodičů průměrně 7,9 let.

Nejkratší doba, která uplynula od rozvodu je 1 měsíc a nejdelší 2,5 roku. Záznamy o věku a době, která uplynula od rozvodu, jsou přibližné. Od respondentů nebylo požadováno uvedení přesného věku dítěte ani přesná doba, která uplynula od rozvodu rodičů dětí. Učitelé většinou přesné datum rozvodu neznají, mnohdy pouze ví, nebo jen tuší, že rodinná situace jejich žáka není v pořádku a o rozvodu se dozví až nějaký čas poté.

Některé děti byly rozvodem rodičů natolik zasažené, že byla potřeba hledat pomoc u pedagogických a psychologických pracovníků. Ze sedmi z osmi případů pouze v jednom případě dítě docházelo do pedagogicko-psychologické poradny kvůli problémům zapříčiněným rozvodem rodičů. Petr do pedagogicko-psychologické poradny docházel na základě rozhodnutí matky. Důvodem byl nadměrný smutek a lítost nad rozvodem jeho rodičů.

Sára také docházela do pedagogicko-psychologické poradny, začala již v první třídě a důvodem byly problémy s učením a chováním.

Tabulka 3: Reakce dítěte na rozvod rodičů

Dítě	Reakce	Oblast změn	Období prvních reakcí	Vyrovnanost	Doba trvání
Petr	ano	chování a emoční prožívání, prospěch	1 měsíc před rozvodem - odchod otce od rodiny	ano	1 měsíc
Radka	ano	chování a emoční prožívání	v době rozvodu	ano	½ roku
Sára	ano	chování a emoční prožívání	½ roku před rozvodem	ne	zatím 1 rok
Šimon	ano	chování a emoční prožívání, prospěch	2 roky po rozvodu - po svěření do péče matky	ne	zatím 6 měsíců
Tereza	ano	chování a emoční prožívání, prospěch	ihned po rozvodu	ne	zatím 1 rok
Vojtěch	ano	chování a emoční prožívání, prospěch	½ roku před rozvodem	ano	1 rok
Lukáš	ano	chování a emoční prožívání, prospěch	v době rozvodu	ano	1,5roku
Marek	ano	chování a emoční prožívání, prospěch	v době rozvodu	ano	¾ roku

100 % respondentek pozorovalo u dětí nějaké změny v oblasti chování, emočního prožívání nebo v oblasti školní práce a prospěchu. Všechny učitelky se shodly na registrování změn v oblasti chování a citového prožívání dítěte a šest z řad respondentek potvrzuje, že došlo ke změnám v oblasti prospěchové. U každého chlapce, o němž respondentky vypovídaly, byly zaznamenány změny ve všech oblastech.

Respondentky registrovaly první změny v chování, citovém prožívání či školním prospěchu – první reakce dětí na rozvod rodičů - většinou v době kolem rozvodu, nejdříve půl roku před samým rozvodem. Některé z nich vzniklé změny v chování, prožívání či prospěchu dítěte přisoudily rozvodu až zpětně, protože o rodinné situaci zpočátku nevěděly.

Pět z osmi respondentek uvedlo, že se dítě s rozvodovou situací již vyrovnalo v trvání jednoho měsíce až roku a půl roku. Další tři respondentky u dětí odlišné chování, emoční prožívání či odlišný prospěch stále pozorují.

Tabulka 4: Adaptace dítěte na rozvod

Tato tabulka hledá vztah mezi pohlavím dítěte, věkem dítěte a typem porozvodové péče.

Dítě	Druh porozvodové péče	Věk dítěte v době rozvodu	Doba od rozvodu	Vyrovnanost	Doba trvání
Petr	matka	8	1 měsíc	ano	1 měsíc
Radka	matka	9	2 roky	ano	½ roku
Sára	matka	7	7 měsíců	ne	
Šimon	matka, dříve otec	6	2,5 roku	ne	
Tereza	otec	9	1 rok	ne	
Vojtěch	střídavá	7	2 roky	ano	1 rok
Lukáš	střídavá	8	2 roky	ano	1,5 roku
Marek	střídavá	9	1 rok	ano	¾ roku

Pět z osmi respondentek usuzuje, že se dítě na porozvodovou situaci již adaptovalo. Jedná se o čtyři chlapce a jednu dívku u nichž respondentky změny v chování, citovém prožívání a školní práci nepozorují. Z toho tři chlapci jsou ve střídavé péči a jeden chlapec a jedna dívka v péči matky. Další tři děti, z toho jedna dívka v péči otce a jedna dívka a chlapec v péči matky se s rozvodem rodičů ještě nevyrovnaly. Dětem, jež respondentky považují za adaptované, bylo v době rozvodu sedm až devět let a období adaptace trvalo od jednoho měsíce do osmnácti

měsíců. Dětem, které se s rozvodem zatím nevyrovnaly, bylo v době rozvodu šest až devět let.

Názory respondentek na adaptaci dětí jsou podobné.

Podle Aleny se dítě se situací zdánlivě vypořádalo, je však krátká doba na to, aby se se vším srovnalo i po psychické stránce. Alena konstatuje: „Chová se jako dřív, není na něm vidět žádná změna, než jaký byl dřív. Takže navenek jo.“ Dítě se projevovalo odlišně po dobu přibližně jednoho měsíce, a to v době před rozvodem, počínaje odchodem otce z domova. Nyní, měsíc po rozvodu, se chlapec chová stejně jako před rozvodem.

Barbora uvádí, že Radka se s rozvodem vyrovnávala půl roku. Podle menší míry smutku a návratu k běžnému projevu dívky usuzuje, že adaptační potíže již pominuly.

Ivana usoudila, že se Vojtěch se situací vyrovnal z chlapcova klidnějšího chování a uvádí: „Tak pak už se zklidnil. Nevyváděl. To, co předváděl předtím, to bylo vlastně zoufalé. Teď je už dávno srovnaný.“ Vojtěch se vrátil ke své původní skupině kamarádů, která ho přijala, prospěch si opět zlepšil a je radostnější.

Jana u Lukáše evidovala změny rok a půl, nyní chlapce popisuje v oblasti školní práce, chování i citového prožívání jako vyrovnaného.

Karla registrovala u Marka vyrovnanost a klid, které v období prožívání rozvodu chyběly. Adaptační problémy pozorovala tři čtvrtě roku.

Tabulka 5: Reakce v oblasti chování a emočního prožívání I.

Dítě	Změny	Doba trvání	Chování v normě	Přístup k třídnímu kolektivu	Přístup třídního kolektivu	Okruh kamarádů
Petr	ano	1 měsíc	ano	nezměněn	nezměněn	nezměněn
Radka	ano	½ roku	ano	nezměněn	nezměněn	nezměněn
Sára	ano	zatím 1 rok	ne	nezměněn	nezměněn	nezměněn
Šimon	ano	zatím ½ roku	ne	změněn	změněn	změněn
Tereza	ano	zatím 1 rok	ano	nezměněn	nezměněn	nezměněn
Vojtěch	ano	1 rok	ano	změněn	nezměněn	změněn
Lukáš	ano	1,5roku	ano	nezměněn	nezměněn	nezměněn
Marek	ano	¾ roku	ano	nezměněn	nezměněn	nezměněn

100 % respondentek pozorovalo v rozvodovém období změny v oblasti chování a emočního prožívání dětí.

Nejkratší doba, po kterou se děti potýkaly s problémy v chování a citovém prožívání byla jeden měsíc, nejdéle pak adaptace trvala rok a půl. Průměrně se děti adaptovaly na rozvod svých rodičů během devíti měsíců. Do průměru nejsou započítány Sára, Šimon a Tereza, u nichž adaptační čas není dosud znám.

Šest dětí vykazuje chování odpovídající jejich věku. V případě Sáry a Šimona tomu tak není. Sářino chování neodpovídá jejímu věku, ale není ovlivněno rozvodem rodičů. Sára je podprůměrně inteligentní, nepřizpůsobivá, neoblíbená, s prospěchem má značné problémy. Šimon je naopak žák s nadprůměrnou inteligencí, vyspělejší, svou odlišnost kompenzuje uplatňováním agresivity vůči svým spolužákům.

Děti většinou přístup ke spolužákům během adaptace na rozvod rodičů nezměnily a ani třídní kolektiv nezměnil přístup k nim. Pouze u Šimona a Vojtěcha respondentky registrovaly změnu kamarádů, se kterými více trávili čas. Okruh kamarádů děti mohou změnit v důsledku svého odlišného chování, na které jejich dosavadní kamarádi nejsou zvyklí a nepřijmou ho. V době adaptace na rozvod

rodičů se mohou děti cítit lépe a jistěji v odlišném kolektivu dětí, než do kterého patřily do rozvodu.

Šimon byl po změně výchovného prostředí divoký, agresivní, svým spolužákům ubližoval. Snažil se na sebe za každou cenu upozorňovat nemístnými poznámkami a nevhodným chováním. Chlapec je v třídním kolektivu neoblíbený, nemá žádné opravdové kamarády.

Vojtěch se po rozvodu svých rodičů přimknul k problémovým jedincům. Třída, ve které většina žáků dbala na dobrý prospěch a chování, Vojtěchovu změnu zaznamenala. Kolektiv, ve kterém se pohyboval do vzniku problémů, na něj působil pozitivně a pomohl mu v návratu zpět.

Sára je jediné dítě, které nemělo kamarády ani před rozvodem rodičů, ani po něm. Dívka přátele nevyhledává, ke spolužákům je lhostejná a agresivní, v třídním kolektivu je neoblíbená.

Tabulka 6: Reakce v oblasti chování a emočního prožívání II.

Dítě	Chování o přestávce	Ovládání emocí	Vyhledávání pomoci	Rozdíl při pobytu
Petr	nezměněno	neovládál	ano	ne
Radka	nezměněno	ovládala	ne	ano
Sára	nezměněno	neovládala	ne	s otcem se nevidá
Šimon	změněno	neovládál	ne	ano
Tereza	nezměněno	ovládala	ano	ne
Vojtěch	změněno	neovládál	ano	ano
Lukáš	nezměněno	ovládál	ano	ano
Marek	nezměněno	ovládál	ne	ne

Problémy s chováním o přestávkách registrovaly dvě respondentky. Šimon a Vojtěch se projevovali neposlušně a nevhodně.

Ve čtyřech případech respondentky uvádí, že dítě v době rozvodu svých rodičů neovládalo své emoce.

Dle výpovědi respondentky Jany se Lukáš projevoval jinak ve školním a jinak v domácím prostředí. Ve škole v jeho chování a citovém prožívání nepozorovala velké změny, doma podle rodičů byly změny markantní.

Ve třech případech dítě skrytě žádalo o pomoc určitými náznaky, které se podařilo učitelce podchytit. Dvě respondentky registrovaly, že dítě hledalo pomoc u nich, jedna evidovala, že dítě hledalo pomoc i u spolužáků. Pouze v jednom případě respondentka uvedla, že u ní dítě hledalo pomoc bez náznaků, otevřeně.

V polovině případů učitelky pozorovaly u dítěte rozdíl v chování a citovém prožívání po jeho návratu do školy od nerezidenčního rodiče nebo od jednoho či druhého rodiče, kteří mají dítě svěřeno do střídavé péče. Děti byly po víkendu nebo týdnu prožitém s konkrétním rodičem více či méně připravené, veselejší, nebo naopak zakřiknutější.

U Petra, svěřeného do péče matky, žádné rozdíly po návratu do školy po víkendu stráveném s otcem učitelka nepozorovala. Petr o otci, se kterým se vídá každý druhý víkend, mluví s učitelkou jen informačně.

Radka, která je v péči matky, o otci s učitelkou nikdy příliš nemluvila, a to ani v době kdy byli úplná rodina. Při pravidelném pondělním ranním kruhu, kdy děti vypráví své zážitky z víkendu, radostně sděluje jen ty, které prožila s matkou. K zážitkům s otcem se nevyjadřuje.

Sára, svěřená rovněž do matčiny péče, se o svém otci vůbec nezmiňuje. Dokonce se s ním od rozvodu rodičů ani neviděla.

Šimon, nyní svěřený do matčiny péče, byl v době svěření otci po víkendu stráveném s matkou nesoustředěný, roztěkaný, neměl své věci zpravidla v pořádku.

U Terezy se neprojevují žádné změny po víkendu stráveném u matky. Tereza hovoří o obou rodičích běžně a stejně pozitivně.

Vojtěch mluví o obou rodičích pouze informačně. „Ze začátku jsem poznala, že prostě uplynula ta čtrnáctidenní doba. Nejen podle oblečení a podle pomůcek, což se dalo teda bezpečně vystopovat, ale připadalo mně, že zase začíná takový ten neklid.“ Vojtěch se v době prožívání nejistoty upnul na svého domácího mazlíčka, králíka, který mu zajišťoval určitou jistotu, v tom, že ho má někdo rád a že někam patří. Mluvil o něm při každé příležitosti.

Lukáš, svěřený do střídavé péče, byl po prožitém týdnu s otcem veselejší. Chlapec vinil z rozvodu matku, od níž byl však lépe připravený do školy. Lukášův bližší vztah k otci respondentka odůvodňuje jejich shodným pohlavím.

Marek se vracel do školy po týdnu prožitém ať s otcem nebo s matkou bez rozdílu. Dítě ve škole o rodičích mluví, vypráví o zážitcích s nimi, ale vždy o každém zvlášť.

Tabulka 7: Reakce v oblasti chování a emočního prožívání III.

Dítě \ Psychický jev	Petr	Radka	Sára	Šimon	Tereza	Vojtěch	Lukáš	Marek
Agresivita	0	0	2	2	0	2	2	0
Apatie	1	0	1	1	2	0	1	2
Bázlivost	1	2	0	0	2	0	1	3
Emoční labilita	3	0	2	1	3	0	1	2
Hlučnost	0	0	0	0	0	2	0	0
Lhaní	0	0	3	1	0	0	2	0
Náladovost	0	0	1	2	0	0	1	0
Nejistota sebou	3	2	2	2	1	0	1	2
Nepořádnost	1	0	1	1	2	0	1	1
Nesoustředěnost	2	2	0	1	2	2	1	2
Neukázněnost	0	0	1	2	0	3	2	0
Plačtivost	3	2	0	0	0	0	1	2
Podceňování se	0	0	0	1	0	0	0	0
Pokles zájmu	2	2	0	2	2	2	2	2
Přetvářka	0	0	0	2	0	0	2	0
Samotářství	1	0	1	0	0	0	2	3
Smutek	2	2	0	0	2	1	2	2
Stres	2	2	0	2	2	2	2	2
Únava, útlum	0	2	0	0	1	2	1	3
Upozorňování na sebe	0	0	0	2	0	2	0	0
Uzavření se do sebe	1	0	0	0	2	1	1	2
Úzkost	3	0	0	0	2	1	2	2
Vymlouvání	0	0	1	1	0	0	2	2
Vyrušování	0	0	1	2	0	2	0	0
Vzpournost	0	0	2	1	0	0	2	1
Vzteky, zlost	0	0	2	2	0	2	2	0
Zákeřnost	0	0	1	0	0	0	0	0
Zamlklost	1	2	0	0	2	1	1	3

Tabulka je vytvořena z 28 psychických jevů – možných reakcí dětí na rozvod jejich rodičů. Respondentky uvedly, že:

- toto chování či prožívání u dítěte neregistrovaly nikdy, ani před rozvodem ani po rozvodu rodičů (0),
- toto chování či prožívání registrovaly u dítěte jak před rozvodem, tak i po rozvodu rodičů (1),
- toto chování či prožívání před rozvodem rodičů u dítěte neregistrovaly, ale po rozvodu ano (2),
- toto chování či prožívání registrovaly u dítěte před rozvodem a po rozvodu ještě ve větší míře (3),

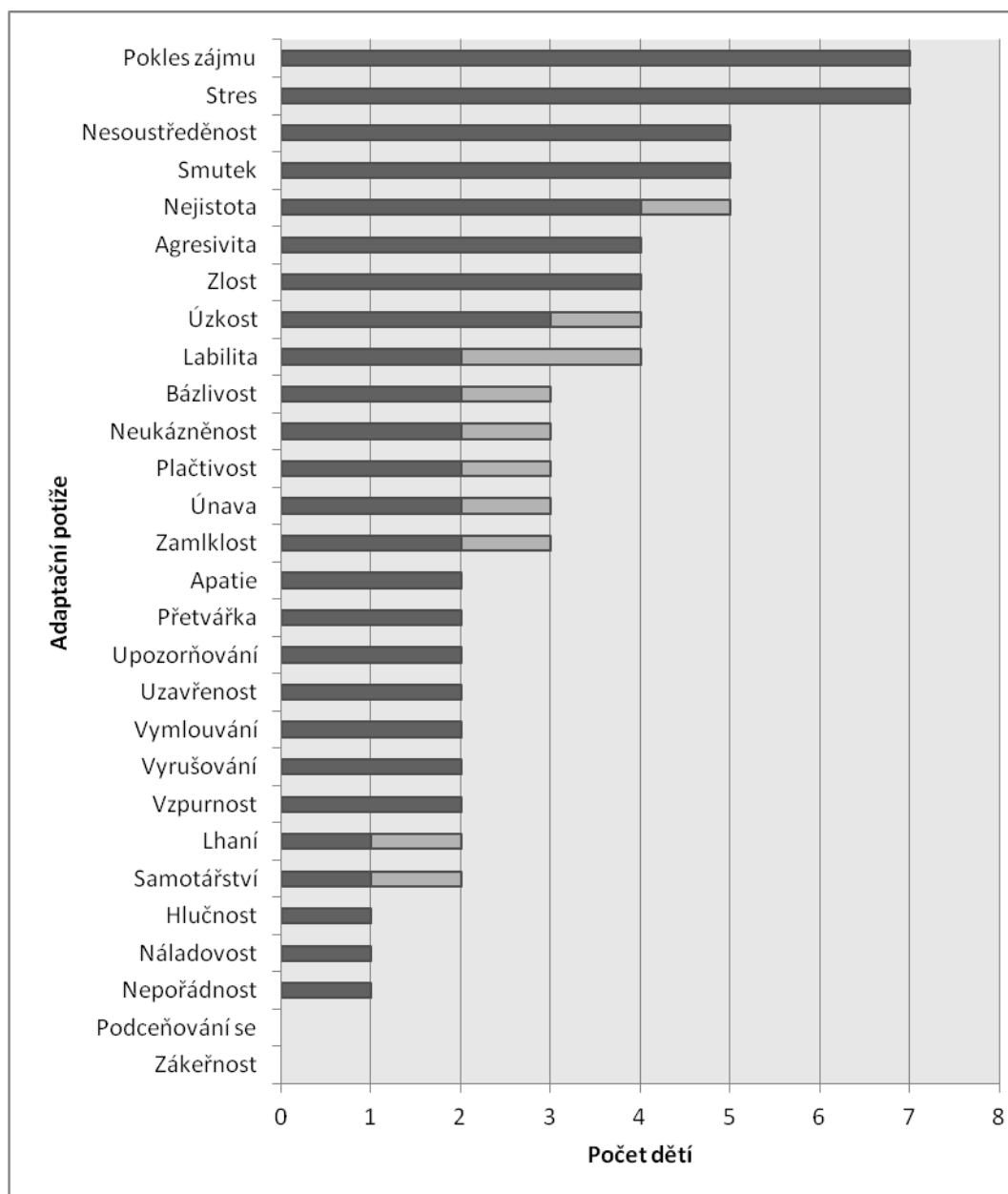
Rozboru záznamů z tabulky č. 7 se diplomantka věnuje dále v tabulce č. 8, v grafu č. 1 a v tabulce č. 9.

Tabulka 8: Nejčastější adaptační potíže

Adaptační potíže Dítě	Pokles zájmu	Stres	Smutek	Nejistota	Nesoustředěnost
Petr	ano	ano	ano	ano	ano
Radka	ano	ano	ano	ano	ano
Sára	ne	ne	ne	ano	ne
Šimon	ano	ano	ne	ano	ne
Tereza	ano	ano	ano	ne	ano
Vojtěch	ano	ano	ne	ne	ano
Lukáš	ano	ano	ano	ne	ne
Marek	ano	ano	ano	ano	ano

Nejčastější adaptační potíže, se kterými se potýkalo sedm dětí z osmi, byly pokles zájmu a stres. Pět dětí reagovalo smutkem, nejistotou sama sebe a nesoustředěností.

Graf 1: Možné reakce v oblasti chování a prožívání

Graf č. 1. uvádí počet dětí, které se potýkaly s adaptačními potížemi uvedenými v levém sloupci. Černě vymezený počet dětí vyjadřuje fakt, že respondentka toto chování či prožívání u dítěte před rozvodem neregistrovala, ale po rozvodu ano. Šedě vymezený počet dětí vyjadřuje fakt, že respondentka toto chování či prožívání registrovala u dítěte již před rozvodem jeho rodičů a po rozvodu v ještě větší míře.

Vždy u sedmi z osmi dětí respondentky zaznamenaly v době adaptace na rozvod pokles zájmu a stres.

Různé pětice dětí reagovaly smutkem, nejistotou a nesoustředěností.

Různé čtveřice dětí reagovaly agresivitou, úzkostí, emoční labilitou a vztekem.

Různé trojice dětí reagovaly bázlivostí, neukázněností, pláčem, únavou a zamlklostí.

Různé dvojice dětí na sebe upozorňovaly, byly apatické, uzavřené, vzpurné, samotářské, přetvařovaly se, vymlouvaly se, vyrušovaly a lhaly.

Vždy jedno dítě z osmi bylo náladové, nepořádné nebo hlučné.

Ani jedno dítě se v adaptační době neprojevovalo podceňováním se a zákeřností.

Dívky nejčastěji reagovaly bázlivostí, zamlklostí, emoční labilitou, nejistotou, smutkem, stresem, nesoustředěností a poklesem zájmu. U chlapců převládal stres, pokles zájmu, nesoustředěnost, smutek, vztek, úzkost a nejistota.

Adaptační potíže, které se u dívek na rozdíl od chlapců neprojevíly v ani jednom případě ze tří:

- Samotářství
- Neukázněnost
- Hlučnost
- Vyrušování
- Zlost
- Upozorňování na sebe
- Přetvářka
- Lhaní

Adaptační potíže, které se u chlapců na rozdíl od dívek neprojevíly v ani jednom případě z pěti:

- Nepořádnost

Tabulka 9: Množství adaptačních potíží, které se u dětí projevily v %

Dítě	Druh porozvodové péče	Adaptační potíže v procentech
Petr	matka	29%
Radka	matka	32%
Sára	matka	21%
Šimon	matka (dříve otec)	36%
Tereza	otec	39%
Vojtěch	střídavá péče	36%
Lukáš	střídavá péče	43%
Marek	střídavá péče	54%

V uvedených procentech jsou u každého dítěte zahrnuty psychické jevy, které se projevily jako reakce na rozvod, a pokud se u dítěte objevovaly již dříve, během rozvodu se umocnily.

Průměrně nejvíce adaptačních potíží se projevilo u dětí svěřených do střídavé výchovy (tři chlapci) a u dítěte svěřeného do péče otce (dívka). Průměrně méně adaptačních potíží se projevilo u dětí svěřených do výhradní péče matky.

Tabulka 10: Reakce v oblasti školní práce a prospěchu

Dítě	Změny	Vyrovnění	Doba trvání	Příprava	Pozornost	Motivace	Zásah respondenta
Petr	ano	ano	1 měsíc	ne	ne	ne	ano
Radka	ne	/	/	ano	ne	ne	ano
Sára	ne	/	/	nikdy	nikdy	nikdy	ano
Šimon	ano	ne	/	ne	ano	ne	ano
Tereza	ano	ano	3 měsíce	ne	ne	ne	ano
Vojtěch	ano	ano	½ roku	ano	ne	ne	ano
Lukáš	ano	ano	1 měsíc	ano	nikdy	ano	ano
Marek	ano	ano	¾ roku	ano	ne	ano	ano

V šesti případech se děti v oblasti školní práce a prospěchu zhoršily, ve dvou mají klasifikaci beze změny. Respondentky registrovaly zhoršení v prospěchu u všech chlapců a u děvčat pouze u jedné. Doba, během níž se prospěch upravil, se pohybovala od jednoho měsíce do tři čtvrtě roku.

V období rozvodu, nejspíš kvůli nižšímu zájmu rodičů o dítě a školu, nebývaly tři děti do školy řádně připravené. Na Sárinu stálou nepřipravenost do školy neměl rozvod jejích rodičů žádný vliv.

Rozdíl v pozornosti při výuce a soustředěnosti se v době před a po rozvodu potvrdila u pěti dětí. U Sáry a Lukáše scházela pozornost a soustředěnost vždy.

Motivaci ke školní práci ztratilo v období prožívání rozvodu pět dětí. Nezměněnou motivaci a zájem o práci respondentky potvrzují u dvou dětí. Výjimkou je zde Sára, která postrádala motivaci vždy.

Všem respondentkám záleželo na kladném přístupu dítěte ke škole. K navození pozitivního vztahu ke školní práci v období, v němž děti prožívaly rozvod rodičů, se respondentky snažily žáky zaujmout jinou, neběžnou aktivitou, kolektivní činností, při které se děti zapojí mezi ostatní žáky, pochvalou, povzbuzením, posílením sebevědomí. Škola měla být v období rozvodu rodičů pro děti místem odpočinku a odreagování se od domácích problémů.

Tabulka 11: Vztah respondenta a žáka

Respondentka	Změna přístupu	Větší tolerance	Změna přístupu dítěte	Klasifikace a hodnocení	Nabídka pomoci
Alena	ne	ano	ne	ano	ano
Barbora	ne	ano	ne	ne	ano
Daniela	ne	ne	ne	ne	ano
Eva	ne	ano	ne	ano	ano
Hana	ano	ano	ano	ano	ano
Ivana	ano	ano	ne	ano	ano
Jana	ne	ano	ne	ne	ano
Karla	ne	ano	ne	ne	ano

Respondentky vesměs popisují svůj vztah k žákům jako pozitivní, milý, kamarádský.

Sedm respondentek bylo k žákům v době, kdy děti prožívaly rozvod rodičů, tolerantnějších, braly ohledy na změny a možné výkyvy a problémy, které mohly v tomto období vzniknout. Daniela nepovažovala toleranci za nutnou.

Dvě respondentky změnily k žákovi svůj celkový přístup. Ivana po rozvodu Vojtěchových rodičů veškeré chlapcovy problémy řešila s nadhledem, byla k němu tolerantnější. Vztah Hany s Terezou je nyní oboustranně bližší.

Čtyři respondentky byly ovlivněny rozvodem rodičů žáka při jeho hodnocení a klasifikaci. Barbora a Daniela přístup v tomto směru měnit nemusely, protože žák se učil stále stejně. Jana nevnímala, že by ji žákův stav v její klasifikaci ovlivnil. Karla, ač s dítětem soucítila, kvůli spravedlnosti dodržovala stejné zásady hodnocení, které platily pro všechny ostatní děti.

Respondentky uvádějí tyto důvody mírnější klasifikace a hodnocení:

- Lítost nad žakovým stavem.
- Zamezení vzniku stresu ze špatných známek u dítěte.
- Zabránění pocitu školního neúspěchu.
- Obava z neadekvátní reakce rodičů vůči dítěti na špatný prospěch.

Všechny respondentky se snaží dětem v jejich nesnadné situaci nějakým způsobem pomoci, ne všechny děti však o pomoc učitelky žádají.

Pomoc dítěti poskytovaná učitelkami:

- Nabídka možnosti pomoci.
- Vyslechnutí žáka.
- Promluva s žákem.
- Uplatnění individuálního přístupu k žákovi.
- Vhodné umírnění žákova chování.
- Podpora důvěry žáka k učiteli.
- Opora žákovi.
- Omluva nepřipravenosti do školy.
- Zmírnění klasifikace a hodnocení.

Tabulka 12: Rozvodovost

Respondentka	Lokalita školy	Počet dětí	Počet rozvedených	Typ převažující porozvodové péče
Alena	TU-město	22	8	matka
Barbora	TU-ves	26	7	matka
Daniela	TU-město	15	4	matka
Eva	TU-ves	22	5	matka střídavá péče
Hana	PHA-okraj	21	2	otec střídavá péče
Ivana	TU-město	22	6	matka
Jana	PHA-okraj	25	4	matka
Karla	TU-ves	19	1	střídavá péče

Mít ve třídě dítě z rozvedené rodiny nebo rozvádějících se rodičů není pro učitele nic výjimečného. Na jednu třídu s průměrně 21,5 žáky připadá průměrně 4,5 dětí z rozvedených rodin, což činí téměř ¼ žáků z jedné třídy. Maximum dětí z rozvedených rodin ve třídě je osm a minimum jedno. U dotazu, jaký typ

porozvodové péče ve třídách převažuje, se většina učitelek shodla na typu výchova matkou.

Komparace oblastí Trutnov a Praha nelze realizovat, z důvodu malého a nepoměrného vzorku.

Tabulka 13: Vztah respondenta k problematice rodinných vztahů resp. rozvodu

Respondentka	Léta Praxe	Téma rozvod	Problém s tématem	Ročník	Čas	Konzultace s rodiči
Alena	23	ano	ano	3.	prvouka, VV	ano
Barbora	9	ano	ne	kdykoliv	ČaJS	ano
Daniela	6	ano	ne	4.	ČaJS	ano
Eva	12	ano	ne	2.	prvouka	ano
Hana	17	ano	ano	kdykoliv	kdykoliv	ano
Ivana	24	ano	ano	3.	ČaJS	ano
Jana	8	ano	ne	kdykoliv	ČaJS	ano
Karla	25	ano	ne	kdykoliv	i mimo vyučovací hodiny	ano

Podle respondentek je každé dítě a jeho rodinná situace individuální a nelze tak stanovit jasná pravidla nápomoci a možnosti řešení vzniklých problémů.

Všechny respondentky konzultují problémy a změny, které u dítěte mohou v období rozvodu nastat, s rodiči, a domnívají se, že rodiče si většinou uvědomují, že za tyto vzniklé problémy může právě jejich rozvod. Některé z respondentek uvádějí, že rodiče svalují vinu za vzniklé problémy na svého bývalého partnera, někdy i na učitelku. Podle respondentek není vhodné se angažovat v rodinných záležitostech žáka přes míru. Pedagog má kompetence k řešení školních záležitostí, problémů žáka na poli školním, ale ne k řešení věcí soukromých, které se odehrávají v nepřítomnosti učitele.

Všechny respondentky zahrnují do výuky téma rozvodu. Nejčastěji jej zařazují do hodin, v nichž mohou s žáky hovořit o rodině a vztazích, například

předmět Člověk a jeho svět, nebo samostatně do jakéhokoli jiného vyučovacího předmětu.

Pro polovinu respondentek je možné hovořit o problematice rozvodu v kterémkoliv ročníku, pro tři respondentky není vhodná doba v prvních dvou ročnících a pro jednu není vhodné otevírat toto téma v první třídě.

Pro žádnou z respondentek není problém věnovat se jednotlivě dítěti, které prochází rozvodovou situací. V takovém případě jsou ochotny vyslechnout ho samostatně, ale i v hodinách, pokud chce dítě samo o svých problémech hovořit i se spolužáky. Činí tak s ohledem na ostatní děti, na možnost přítomnosti jiného dítěte, které již zažilo podobnou situaci a tento hovor by pro něj mohl být nepříjemný.

Pět respondentek s dětmi na téma problémy rodinných vztahů a rozvodu hovoří otevřeně a přirozeně. Pro tři další je vedení hovoru na tato témata nelehké.

Příčiny obtíží uváděné respondentkami:

- Nepříjemnost hovoru pro učitelku.
- Choulostivost tématu pro děti i učitelku.
- Téma je pro děti nepříjemné, smutné, tabu.
- Strach z reakce dětí.
- Strach z reakce učitelky na dotazy dětí.
- Ohled na citlivost dětí, jichž se rodinné problémy již dotkly.

Schopnost hovořit s dětmi o rodinných problémech souvisí s mnoha faktory, například pedagogickou zkušeností, délkou praxe, nebojácností, psychologickým uměním, životní zkušeností a podobně.

Z rozhovorů s respondentkami je zřejmé, že větší problém hovořit na téma rozvodu s dětmi mají učitelky s dlouholetou praxí.

4.6 Závěr a doporučení praktické části

Dle výzkumu na třídu s průměrně 21,5 žáky připadá 4,5 žáků z rozvedených rodin. Pravděpodobnost zastoupení žáků rozvedených rodičů ve třídách je všeobecně vysoká. Děti, které prožívají rozvod rodičů, se na něj adaptují různě dlouhou dobu. Z výzkumu vyplynulo, že adaptační potíže dětí trvaly od jednoho do osmnácti měsíců, průměrně 9,2 měsíce a nejvíce adaptačních problémů bylo zaznamenáno u dětí svěřených do střídavé péče.

Všechny oslovené respondentky v době adaptace dětí na rozvod registrovaly u žáků nějaké reakce a nějaké změny. V oblasti chování a prožívání se projevily reakce u všech dětí, v oblasti školního prospěchu a klasifikace u pěti dětí. Dvě děti byly méně připravené do školy, pět postrádalo pozornost a motivaci.

Mezi nejčastější reakce v oblasti chování a prožívání patřil pokles zájmu, stres, smutek, nesoustředěnost a nejistota. Dalšími v menším zastoupení byly emoční labilita, agresivita, úzkost, zlost, zamlklost, únava, plačtivost a bázlivost.

Chlapci reagovali nejčastěji stresem, poklesem zájmu, nesoustředěností, smutkem, vztekem, úzkostí a nejistotou. U dívek převládala bázlivost, zamlklost, emoční labilita, nejistota, smutek, stres, nesoustředěnost a pokles zájmu.

Respondentky disponují různou schopností hovořit s dětmi na téma rozvodu. Ty, pro něž je hovor o problematice rodinných vztahů obtížnější, mezi příčinami uvádějí choulostivost tématu pro ně i pro děti, strach z reakce dětí, strach z jejich reakce na dotazy dětí a ohled na citlivost dětí, kterých se rodinné problémy již dotkly.

Všechny respondentky se snažily dětem v jejich nesnadné situaci nějakým způsobem pomoci, i když ne všechny děti u nich pomoc vyhledávaly. Respondentky dětem nabízely možnost pomoci, vyslechnutí, pohovořit s nimi, uplatňovaly individuální přístupy k dětem, usměrňovaly jejich chování, podporovaly důvěru dětí k nim, poskytovaly oporu a omlouvaly nepřipravenost do školy.

Sedm respondentek bylo k dítěti tolerantnějších, čtyři se nechaly ovlivnit žákovým stavem v klasifikaci a dvě respondentky v období adaptace dítěte na rozvod změnily k žákovi celkový přístup.

Každé dítě je jedinečné a v případě rozvodu rodičů se nachází v obtížné situaci, kterou individuálně zvládá. Snahou i úkolem pedagoga je pomoci dítěti v tomto nelehkém období. Na základě výsledků výzkumu je možné doporučit pedagogům určitá pravidla v práci s dětmi rozvádějících se či rozvedených rodičů.

Z výzkumu vyplynulo, že je možné mluvit s dítětem o jeho problémech samostatně nebo i se spolužáky, případně s celou třídou, ale jen tehdy, pokud si to dítě samo přeje. I v takovém případě je na zvážení pedagoga, zda je takový společný hovor vhodný a to s ohledem na možnost zastoupení jiného dítěte ve třídě, které se ocitlo v podobné situaci a hovory o rozvodu ho stresují.

Je zapotřebí vědět, že rozpad rodiny a následný rozvod se projevuje u dítěte stresem a následnou změnou v chování. Je důležité všimnout si chování, které se odlišuje od běžného projevu žáka.

Škola je místem, kde dítě tráví mnoho času, je po rodině další důležitou socializační skupinou. Především pro malé děti by měla být nejen místem poznání, ale přátelskou, kamarádkou oázou, kam chodí rády. Pedagogové mohou umožnit dítěti s ohledem na jeho problémy odpočinout si zde, odreagovat se, na chvíli zapomenout na prožívané těžkosti.

Ztratí-li dítě zájem o školní práci, je nesoustředěné, nepozorné, nemá motivaci, je účinné zaujmout jej jinou aktivitou, zapojit do kolektivní činnosti. Vhodná je pochvala, povzbuzení, posílení jeho sebevědomí. Na nevhodné projevy chování dítěte je pro pedagoga možné dívat se z nadhledu a vhodně chování žáka korigovat.

Není vhodné překračovat určité hranice a angažovat se přes míru v řešení záležitostí rodiny. Rozvod rodičů je soukromou záležitostí a rodiče především by měli projít rozvodem tak, aby své dítě co nejméně zatížili, poškodili a co nejvíce mu usnadnili jeho nelehkou situaci. U dítěte mladšího školního věku se dle výzkumu reakce na rozvod objeví vždy, a to i tehdy, když se rodiče chovají ohleduplně. Na učitelích je, aby v takové situaci pomohli dítěti z pozice pedagoga, dítě pochopili, dali mu možnost svěřit se, chce-li, naslouchali mu. Reakce dítěte na rozvod mohou trvat různě dlouhou dobu. V případě, kdy nedochází ke zlepšení stavu dítěte, je vhodné oslovit rodiče a společně najít cestu pomoci, případně doporučit návštěvu u psychologa či jiného odborníka.

Ve výsledcích výzkumu se mohla projevit tato případná omezení:

- Respondentův subjektivní postoj k rozvodovosti z vlastní zkušenosti.
- Respondentova citlivost k tématu rodinných vztahů.
- Respondentův subjektivní názor na proces vzniku adaptačních potíží.
- Respondentův subjektivní vztah a přístup k dítěti.
- Respondentova subjektivita k vnímání nabízených pojmů.
- Individualita dětí.
- Malý, náhodně vybraný vzorek.
- Výzkumníkovy nedostatečné zkušenosti s pedagogickým výzkumem.

Výsledky výzkumu nejsou aplikovatelné na všechny děti, které právě prožívají rozvodovou situaci svých rodičů. Závěry vyplývající z výzkumu vycházejí z malého vzorku a informují pouze o některých možných reakcích a přístupech učitelů k dítěti.

Závěr

Rozvod patří mezi nejtěžší životní situace jak pro dospělého, tak pro dítě kteréhokoliv věku. Vstup dítěte do školy je důležitým mezníkem v životě, spojený s novým poznáváním, dalším odpoutáváním se od rodiny, s novými povinnostmi. Především v mladším školním věku je pro dítě důležitý klid, pevné rodinné zázemí a milující a laskaví rodiče. Při nenaplnění těchto samozřejmostí, například v důsledku rozvodu, se dítěti mění jeho svět. Změny v chování a psychice jsou patrné u každého dítěte a mohou jej nenávratně poškodit. Rozvod dítě ovlivní vždy, ať je smluvený či sporný a bez ohledu na to, jaká porozvodová péče je stanovena.

Rozpad rodiny či samotný rozvod se projevují u každého dítěte jinak. Společnými a nejčastějšími znaky jsou změna chování, zhoršení školního prospěchu, stres. Časným zaregistrováním těchto příznaků může pedagog zabránit dalšímu zhoršování v učení, stupňujícím se výchovným problémům. Děti jsou v tomto období mnohem zranitelnější a křehčí, reagují jinak, než je u nich běžné. Pomoc jakoukoliv empatickou formou většinou vítají. Z výzkumu vyplynulo, že pedagogové berou ohled na rodinnou situaci dítěte a všemožně mu vycházejí vstříc ve zvládnutí školní činnosti.

Práce pedagoga je ve všech směrech náročná. Jako každý jiný člověk má své starosti, své problémy, které nemůže dávat při výkonu své profese najevo. Děti mladšího školního věku jsou vnímavé a pedagoga vidí nejen jako vzor či autoritu, ale i jako člověka, kterému mohou něco říci a svěřit mu svá tajemství a problémy. Pedagogické umění je závislé na mnoha faktorech, od pedagogických schopností přes přirozenou autoritu po empatii, takt či cit. A právě s citem je potřeba přistupovat k dítěti, které se nachází v nelehké rodinné situaci.

Výzkum prokázal, že děti procházející rozchodem svých rodičů, jsou touto skutečností negativně ovlivněny a návrat do původní psychické pohody je pro ně dlouhý a náročný.

Použitá literatura

1. BAKALÁŘ, Eduard a kol. *Průvodce rozvodem pro všechny zúčastněné*. 1. vyd. Praha:NLN, 1996. 256 s. ISBN 80-7106-157-3
2. COLOROSO, Barbara. *Krizové situace v rodině*. 1. vyd. Praha::Euromedia Group, k.s. 240 s. ISBN 978-80-249-1027-7
3. ČERNÁ, Marie. *Rozvod, otcové a děti*. 1. vyd. Praha : Eurolex Bohemia, 2001. 114 s. ISBN 8086432114.
4. DAVID, Roman. *Práva dítěte*. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1999. 174 s. ISBN 80-7182-076-8
5. EVERETT, Craig; EVERETT, Sandra, V. *Zdravý rozvod pro rodiče i děti*. 1. vyd. Praha : Tallpress, 2000. 212 s. ISBN 80-7197-169-3
6. HARTL, Pavel; HARTLOVÁ, Helena. *Velký psychologický slovník*. 1. vyd. Praha: Portál, 2010. 800 s. ISBN 978-80-7367-686-5
7. HRUŠÁKOVÁ, Milana. *Zákon o rodině: Komentář*. 3. vyd. Praha: C.H.Beck, 2005. 478 s. ISBN 80-7179-912-2
8. HRUŠÁKOVÁ, Milana; KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka *České rodinné právo*. 1. vyd. Brno: MU v Brně, 1998. 314 s. ISBN 80-210-1809-7
9. GARDNER, A. Richard. *Rozvod a čo ďalej?* 1. vyd. Martin: Osveta, 1991. 230 s. ISBN 80-217-0328-8
10. JANDOUREK, Jan. *Slovník sociologických pojmů*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2012. 264 s. ISBN 978-80-247-3679-2
11. KOHOUTEK, Rudolf; et al. *Základy pedagogické psychologie*. 1. vyd. Brno: CERM, 1996. 184 s. ISBN 80-85867-94-X
12. KOMENDA, Antonín. *Z dějin rodiny a manželství*. Rodinné listy. 2012, roč. 1., č.1, s. 28 – 33. ISSN 1805-0824
13. KRČMÁŘOVÁ, Barbora. *Syndrom zavrženého rodiče*. In Děti a jejich problémy II. Praha: Sdružení Linka bezpečí, 2007. 126 s. ISBN 978-80-254-1372-2
14. KUJAL, Bohumír; et al. *Pedagogický slovník 1.díl*. 1. vyd. Praha: SPN, 1965. 350 s.

15. LANGMEIER, Josef; KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie*. 4. vyd. Praha: Grada publishing, 2006. 368 s. ISBN 80-247-1284-9
16. MASÁKOVÁ, Václava. *Psychologický pohled na vývoj rodiny a potřeby dětí*. In Rodiče, děti a jejich problémy. Praha: Sdružení Linka bezpečí, 2011. 126 s. ISBN 978-80-904920-0-4
17. MATĚJČEK¹, Zdeněk. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. 1. vyd. Praha: Portál, 1994. 98 s. ISBN 80-85282-83-6
18. MATĚJČEK², Zdeněk; DYTRYCH, Zdeněk. *Děti, rodina a stres: vybrané kapitoly z prevence psychické zátěže u dětí*. 1. vyd. Praha: Galén, 1994. 214 s. ISBN 80-85824-06-X
19. MATĚJČEK, Zdeněk, DYTRYCH, Zdeněk. *Krizové situace v rodině očima dítěte*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing a.s., 2002. 128 s. ISBN 80-247-0332-7
20. MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. 144 s. ISBN 80-85850-24-9
21. MOŽNÝ, Ivo. *Moderní rodina*. 1. vyd. Brno: Blok, 1990. 184 s. ISBN 47-004-90
22. MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. 251 s. ISBN 80-858550-75-3
23. NOVÁK, Tomáš. *Rodičovské judo: dítě během rozvodového řízení*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2000. 90 s. ISBN: 80-247-0002-6
24. NOVÁK, Tomáš; PRŮCHOVÁ, Bohumila. *Předrozvodové a rozvodové poradenství*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2007. 144 s. ISBN 80-247-1449-3
25. PLAŇAVA, Ivo. *Jak se nerozvádět*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 1994. 120 s. ISBN 80-7169-129-1
26. POETHE, Peter. *Dítě v ohrožení*. 2. vyd. Praha: G plus G, 1999. 186 s. ISBN 80-86103-21-8
27. POUPĚTOVÁ, Šárka. *Netrapte se po rozvodu*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2009. 176 s. ISBN 978-80-247-2046-3
28. PROCHÁZKOVÁ, Jana. *Porozvodové péče o děti*. In: Rodiče, děti a jejich problémy. Praha: Sdružení Linka bezpečí, 2011. 126 s. ISBN 978-80-904920-0-4

29. PRŮCHA, Jan; WALTEROVÁ, Eliška; MAREŠ, Jiří. *Pedagogický slovník*. 5. vyd. Praha: Portál, 2008. 322 s. ISBN 978-80-7367-416-8.
30. SCHMIDOVÁ, Kateřina. *Rozvody, rozchody rodičů a děti*. In: Rodiče, děti a jejich problémy. Praha: Sdružení Linka bezpečí, 2011. 126 s. ISBN 978-80-904920-0-4
31. SKUTIL, Martin; a kol. *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství*. 1. vyd. Praha: Portál, 2011. 256 s. ISBN 978-80-7367-778-7
32. SMITH, Heather. *Děti a rozvod*. 1. vyd. Praha: Portál, 2004. 183 s. ISBN 80-77178-906-2
33. ŠPAŇHELOVÁ, Ilona. *Dítě a rozvod rodičů*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2010. 184 s. ISBN 978-80-247-3181-0
34. ŠPAŇHELOVÁ, Ilona. *Průvodce dětským světem*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2008. 192 s. ISBN 978-80-247-1907-8
35. ŠULOVÁ, Lenka. *Rodina*. Linka bezpečí. Sdružení Linka bezpečí dětí a mládeže: 2005, březen, s. 5.
36. ŠVARÍČEK, Roman; ŠEĐOVÁ, Klára. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. 1. vyd. Praha: Portál, 2007. 377 s. ISBN 978-80-7367-313-0
37. TEYBER, Edward. *Děti a rozvod : [jak pomoci dětem vyrovnat se s rozvodem rodičů]*. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 2007. 227 s. ISBN 978-80-7255-163-7
38. TRAIN, Alan. *Nejčastější poruchy chování dětí*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001. 198 s. ISBN 80-7178-503-2
39. VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000. 528 s. ISBN 80-7178-308-0
40. VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie problémového dítěte školního věku*. 1.vyd. Praha: Karolinum, 2001. 170 s. ISBN 80-7184-488-8
41. VÁGNEROVÁ, Marie. *Školní poradenská psychologie pro pedagogy*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2005. 430 s. ISBN 80-246-1074-4
42. WARSHAK, Richard, A. *Revoluce v porozvodové péči o děti*. 1. vyd. Praha: Portál, 1992. 240 s. ISBN 80-7178-089-8

Použitý elektronický zdroj

Rozvod manželství. Click on: <http://www.rozvod-online.net/rozvod-manzelstvi>

Zákon o rodině. Click on: http://www.mpsv.cz/files/clanky/7262/Zakon_o_rodine.pdf

Čisté úplné rodiny podle počtu nezaopatřených dětí v roce 2010. (at 7.11.2012)

Click on: http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/datove_udaje/gender_obyvateľstvo

Rozvodovost. (at 16.4.2012) Click on:

<http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/rozvodovost>

Použité prameny:

Zákon č. 104/1991 Sb., Sbíрка mezinárodních smluv ČR, Úmluva o právech dítěte, v platném a účinném znění

Zákon č. 40/1964 Sb., Občanský zákoník, v platném a účinném znění

Zákon č. 40/2009 Sb., Trestní zákoník, v platném a účinném znění

Seznam tabulek a grafů

Tabulka 1: Identifikační údaje	- 55 -
Tabulka 2: Obecné informace o žákovi	- 56 -
Tabulka 3: Reakce dítěte na rozvod rodičů	- 57 -
Tabulka 4: Adaptace dítěte na rozvod	- 58 -
Tabulka 5: Reakce v oblasti chování a emočního prožívání I.	- 60 -
Tabulka 6: Reakce v oblasti chování a emočního prožívání II.	- 61 -
Tabulka 7: Reakce v oblasti chování a emočního prožívání III.	- 64 -
Tabulka 8: Nejčastější adaptační potíže	- 65 -
Tabulka 9: Množství adaptačních potíží, které se u dětí projevily v %	- 68 -
Tabulka 10: Reakce v oblasti školní práce a prospěchu	- 69 -
Tabulka 11: Vztah respondenta a žáka	- 70 -
Tabulka 12: Rozvodovost	- 71 -
Tabulka 13: Vztah respondenta k problematice rodinných vztahů	- 72 -
Graf 1: Možné reakce v oblasti chování a prožívání	- 66 -

Seznam příloh

Příloha č. 1: Rozhovor č. 1 - Respondentka paní Alena a žák Petr

Příloha č. 2: Rozhovor č. 2 - Respondentka paní Barbora a žákyně Radka

Příloha č. 3: Rozhovor č. 3- Respondentka paní Daniela a žákyně Sára

Příloha č. 4: Rozhovor č. 4 - Respondentka paní Eva a žák Šimon

Příloha č. 5: Rozhovor č. 5 - Respondentka paní Hana a žákyně Tereza

Příloha č. 6: Rozhovor č. 6 - Respondentka paní Ivana a žák Vojtěch

Příloha č. 7: Rozhovor č. 7 - Respondentka paní Jana a žák Lukáš

Příloha č. 8: Rozhovor č. 8 - Respondentka paní Karla a žák Marek